

'HIER IS DE RADIONIEUWSDIENST ...'

Rapport over de culturele en wetenschappelijke waarde van de collectie bulletins van de Radionieuwsdienst ANP.

In opdracht van de Stichting Film en Wetenschap te Amsterdam vervaardigd door drs. Paul Koedijk

Amsterdam/Hoofddorp, najaar 1996

Copyright Stichting Film en Wetenschap/ Paul Koedijk

1. INLEIDING

1.1 Achtergrond en aard van de opdracht

Bij een verhuizing in Hilversum, een aantal jaren geleden, werd een villa leeggehaald waar ooit de Radionieuwsdienst ANP (Algemeen Nederlands Persbureau) was gevestigd. In de kelder bevond zich een reusachtige hoeveelheid uitgetypte teksten van radionieuwsbulletins uit de periode 1937 - 1989. Omdat niemand wist wat er met dat al dat papier moest gebeuren, dreigde het materiaal ter vernietiging te worden afgevoerd. Toen medewerkers van de Stichting Film en Wetenschap (SFW) in Amsterdam hiervan op de hoogte kwamen, werd snel actie ondernomen. De Stichting ANP, de formele eigenaar van de berg papier, werd benaderd en bleek vervolgens bereid om het materiaal aan SFW in bewaring te geven. Letterlijk met man en macht werd de kelder ontruimd en verdween de inhoud in vrachtwagens. Op voorspraak van SFW kon het materiaal voorlopig worden ondergebracht in een depot van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Daar staan nu al weer een paar jaar zeventienhonderdzestig verhuisdozen, met daarin naar schatting vijfduizend archiefzakken en -dozen. Ieder zak of doos bevat op zijn beurt zo'n tweehonderdvijftig vel papier, zodat meer dan een miljoen pagina's met dagelijks radionieuws in de KB-gewelven wachten op ..., ja wat?

Om een antwoord op deze vraag te formuleren heeft SFW heeft zich ten doel gesteld de waarde van de collectie voor de wetenschap te onderzoeken en, indien aanwezig, vast te stellen. Bij een positief resultaat zou een doortimmerd plan voor conservering en ontsluiting moeten worden opgesteld, zodat de collectie op termijn voor (wetenschappelijk) gebruik kan worden opengesteld. Momenteel is het materiaal nog steeds eigendom van het ANP en formeel niet toegankelijk voor buitenstaanders en is kopiëren van bulletins of er uit citeren slechts mogelijk na toestemming van de eigenaar, die het copyright bezit.

In het onderzoek naar de wetenschappelijke, maar ook culturele waarde van de verzameling bulletins diende ook de vraag te worden betrokken naar de gevolgen van de waardering voor het conserveringsvraagstuk. Daarbij zouden eventuele selectiecriteria moeten worden onderzocht en los daarvan, de vraag in hoeverre moderne ontsluitingstechnieken van invloed zijn op de gebruikswaarde van de collectie en daarmee ook op mogelijk denkbare commerciële exploitatievormen.

1.2 Werkwijze en opzet van onderzoek en rapport

Gezien de hoeveelheid tijd die voor het onderzoek beschikbaar was, werd gekozen voor een combinatie van een steekproefsgewijze en een meer gerichte aanpak. Enerzijds is willekeurig met intervallen van globaal vijf jaar naar een periode (de inhoud van een pak of doos, meestal de productie van enkele dagen) gekeken, anderzijds is kennis genomen van de berichtgeving over specifieke gebeurtenissen in binnen- en buitenland van meer of minder groot belang. Verder is er materiaal uit bepaalde periodes bekeken naar aanleiding van vragen die tijdens het onderzoek rezen, bijvoorbeeld naar de aard van extra bulletins, nachttuitzendingen en dergelijke.

Het was ondoenlijk om systematisch te controleren of er zich misschien lacunes in de collectie bevonden. Dat er zich, vermoedelijk kleinere, gaten in de verzameling bevinden, valt niet geheel uit te sluiten. In de loop van het onderzoek werd bijvoorbeeld uit externe bron nog een doos bulletins uit het najaar van 1939 verworven, die inmiddels aan de collectie

is toegevoegd. Materiaal uit het begin van de jaren veertig, tot het moment waarop de radio-uitzendingen op last van de bezetter gestaakt werden, bevindt zich bij het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie te Amsterdam. De steekproef naar de berichtgeving over het uitbreken van de Eerste Politionele Actie in 1947, bracht aan het licht dat het materiaal uit de eerste naoorlogse jaren, grote lacunes vertoont. Vanaf 1949, het moment waarop het ANP weer rechtstreeks met de uitzendingen werd belast, lijkt de collectie evenwel compleet.

Naast dit onderzoek in het bronnenmateriaal werd literatuurstudie verricht naar gegevens over radionieuws in het algemeen, de Nederlandse situatie in het bijzonder, en naar voorbeelden van wetenschappelijke toepassingen van radionieuws als bron. In verband met dat laatste werd ook contact gezocht met vertegenwoordigers van potentieel belanghebbende wetenschappelijke disciplines. In de gesprekken werden hoofdzakelijk theoretische mogelijkheden verkend, aangezien nog maar weinig onderzoekers, vrijwel uitsluitend afkomstig uit taalkundige hoek, zich met radionieuws hebben beziggehouden.

Hoewel deze contacten, evenals de literatuurstudie wel enige aanknopingspunten opleverden voor de gezochte antwoorden, werd al snel duidelijk dat een uitspraak over de (wetenschappelijke) waarde van de collectie niet mogelijk zou zijn zonder een nadere historische studie naar de betekenis van de fenomenen radionieuws en radionieuwsdienst. Dat betekende een tocht door vrijwel maagdelijk terrein, waarbij vooral op archiefmateriaal moest worden geleund, dat overigens niet in de mate aanwezig was als wenselijk zou zijn geweest. Veel archiefmateriaal van het ANP en in het bijzonder van de Radionieuwsdienst, bleek onvindbaar en moet als vernietigd worden beschouwd. Desalniettemin leidde de expeditie tot een boeiende verkenning van de geschiedenis van het radionieuws. Het resultaat daarvan maakt ondanks zijn onvolkomenheden niet alleen de impliciete waarde van de collectie al goed zichtbaar, maar verschaft bovendien de achtergrond voor de suggesties en voorbeelden van wetenschappelijke vraagstellingen en toepassingen van het materiaal.

Uit het oogpunt van snelle toegankelijkheid van het rapport en in het bijzonder van de conclusies en aanbevelingen, was een waterhoofd in de vorm van een uitgebreid historisch exposé niet wenselijk. Vandaar dat de studie naar het radionieuws in Nederland, tesamen met meer gedetailleerde uiteenzettingen over de collectie zelf en over ander relevant onderzoeksmateriaal, in de tweede helft van het rapport is geplaatst. Een, om in stijl te blijven, 'korte samenvatting van de hoofdpunten van het nieuws', vormt nu de opmaat naar de beschouwing over het wetenschappelijk belang van de collectie en de daarop gebaseerde conclusies en aanbevelingen.

Rest de auteur nog een speciaal woord van dank uit te spreken jegens al degenen die door het aandragen van informatie meegeholpen hebben aan de totstandkoming van dit rapport. Speciaal gaat die dank uit naar de medewerkers van de Stichting Film en Wetenschap, tijdelijke collega's, die niet alleen een aangename werkomgeving vormden, maar die bovendien vanuit hun vakkennis ook met talloze bruikbare suggesties en ideeën kwamen. In het bijzonder gaat mijn dank uit naar Piet van Wijk, directeur van SFW, die mij de opdracht toevertrouwde. De werkzaamheden ontwikkelden niet alleen een eigen onvoorspelbare dynamiek, maar de voltooiing ervan werd ook beïnvloed door onvoorspelbare externe gebeurtenissen. Dat hij gewoon het vertrouwen in de goede afloop behield, heb ik zeer gewaardeerd.

1.3 Betekenis van het radionieuws

Radionieuws is in Nederland een ondergeschoven kind in de geschiedschrijving van de massamedia, de communicatiewetenschap, de contemporaine geschiedschrijving en de politicologie. Wie de wetenschappelijke en populaire literatuur op de deze terreinen doorneemt op zoek naar gegevens over de rol en betekenis van radionieuws, blijft aan het einde van de tocht met een zeer magere oogst zitten. Een verklaring voor dit gebrek aan aandacht voor nieuwsvoorziening per radio is niet gemakkelijk te geven. De geschiedschrijving van de radio in het algemeen is nog tamelijk jong en de eerste aandacht is vooral uitgegaan naar de politiek-institutionele kaders en de culturele betekenis van radio. Omroepgeschiedenis paste in de belangstelling voor het bredere fenomeen van de verzuiling dat het aanzien van de Nederlandse samenleving zo sterk bepaald heeft. Ook de aandacht voor de programma's, als uitingen van de verzuilde cultuur, volgde op natuurlijke wijze uit die belangstelling.

Dat laatste bleek al minder vanzelfsprekend waar het gaat om aandacht voor 'verzuilde' nieuwsprogramma's, zoals actualiteitenrubrieken, die het in aandacht doorgaans afleggen tegen de verstrooiende uitzendingen. Deze hebben zich blijkbaar in het collectieve geheugen van grote groepen, en daarmee ook van menig onderzoeker, een belangrijker plaats verworven. Alleen als het gaat om zeer aansprekende gebeurtenissen, zoals de Watersnoodramp van 1953 of de Hongaarse Opstand van 1956, wil de rol van radio als verstreker van informatie nog wel eens op aandacht van historici en politicologen kunnen rekenen. De kwaliteit van die aandacht is overigens doorgaans uiterst mager en beweegt zich hoofdzakelijk in het verzuilde kader.

Is er dus al weinig aandacht voor nieuwsvoorziening via de verzuilde kanalen, de gebrekkige interesse in radionieuws wordt nog duidelijker bij de ANP-radiobulletins. Dit boven de zuilen uitstijgende fenomeen ontbrak het aan een duidelijke achterban, zoals de omroepen die wel bezaten. Het neutrale, volgens sommigen zelfs saaie karakter van het radionieuws, speelde daarbij mogelijk ook een rol, maar vooral de tot nu toe - de ontdekking van de collectie ANP-bulletins - grote, letterlijke 'onzichtbaarheid' en 'onhoorbaarheid' van het radionieuws. Daardoor was radionieuws ongrijpbaar en leende het zich niet voor het type benaderingen zoals die te vinden zijn in de traditionele persgeschiedenis; de politiek-institutioneel gerichte aandacht op perswetgeving, verzuiling en organisatie van het perswezen. Zelfs een benadering als de vaak plichtmatige raadpleging van leggers bij contemporair historisch onderzoek ontbrak bij radionieuws. In deze primitieve variant van het gebruik van media als bron, fungeert een medium als een vergaarbak van feiten en meningen. Daaruit wordt naar believen om een geconditioneerd aandoende knieval te maken voor een vagelijk als noodzakelijk gevoelde aandacht voor 'de publieke opinie'. Kenmerkend voor de weinig doordachte wijze waarop dit geschiedt is dat de keuze van de als bron gekozen kranten opvallend vaak bepaald lijkt te worden door de actuele status en betekenis van bepaalde dagbladen.

Los van de intellectuele neiging om voorkeur te geven aan bedrukt papier, is het niet onmogelijk dat op vergelijkbare anachronistische wijze radionieuws buiten het blikveld van veel onderzoekers valt. De actuele overheersing van televisienieuws, dat door de komst van CNN bovendien een geheel nieuwe dimensie erbij heeft gekregen, heeft er toe geleid dat de aandacht voor de rol van radio vermorzeld is geraakt tussen die voor pers en televisie.

Natuurlijk valt het niet te loochenen dat de enorm toegenomen betekenis van televisie voor nieuwsvoorziening voor een groot deel ten koste is gegaan van oudere media als pers en radio, en op zijn minst heeft geleid tot veranderingen en aanpassingen bij deze media. Het gewicht van de televisie heeft de inhoud van kranten, zowel wat betreft de schrijvende als de

fotograferende journalistiek, in nieuwe beddingen geperst. Inhoud en programmering van radio-uitzendingen zijn eveneens onder invloed van de televisieconcurrentie veranderd. Voor wat betreft de informatie- en nieuwsvoorziening bijvoorbeeld is de nadruk steeds meer komen te liggen op snelheid en actualiteit, van oorsprong de grootste kracht van radio. Door dit soort aanpassingen leveren de oude media nog steeds een aandeel in de informatievoorziening aan en meningsvorming van het publiek.

Hoe lastig het ook is om uitspraken te doen over 'publieke opinie' en de vorming daarvan, er bestaat een consensus dat de rollen van de afzonderlijke media daarbij complementair zijn. Op basis van dat uitgangspunt wordt het vooral van belang na te gaan hoe de verhoudingen binnen die complementariteit zijn ontstaan en veranderd, evenals de wijze waarop wisselwerkingen tussen de media tot stand komen. Discussie over publieke opinie wordt er in zo'n benadering niet gemakkelijker op maar een dergelijke integrale benadering van de rol van media zal uiteindelijk waarschijnlijk meer inzicht bieden in de verhouding tussen media en openbare meningsvorming dan een geïsoleerde aanpak - zeker wanneer daarin de rol van radio onderbelicht blijft.

Is dus alleen al vanuit het oog van de studie naar de complementariteit van media een grotere aandacht voor nieuwsvoorziening via radio gerechtvaardigd, ook een historische verkenning van de ontwikkeling van radionieuws in al zijn aspecten - institutioneel, politiek, sociaal - maakt duidelijk dat die aandacht op zijn plaats is. Er lijkt veel voor te zeggen dat juist de nieuwsfunctie van radio de belangrijkste motor is geweest voor de spectaculaire opkomst van dit medium, zoals die in Nederland vooral na de oorlog, de 'gouden radio-jaren' vijftig, gestalte kreeg. Hoewel zeker voor wat de vroegste periode betreft kwantitatieve gegevens schaars zijn, hopen de kwalitatieve aanwijzingen zich op dat radio gedurende een lange periode door een meerderheid van de bevolking als de snelste, betrouwbaarste en meest neutrale verschafter van nieuws fungeerde.

De wortels van die ontwikkeling lagen al in de periode voor de oorlog, toen voor het eerst de mogelijkheden en betekenis van radionieuws duidelijk werden. In de jaren twintig en vroege jaren dertig fungeerde het nieuws voor de omroepen als een spaarzaam geserveerd extratje, dat weliswaar in eigen huis (zendtijd) werd opgediend, maar dat buiten de deur werd besteld omdat de organisaties niet bereid en in staat waren een eigen nieuwsdienst in het leven te roepen. De voornaamste leverancier van radionieuws in die begintijd was het particuliere persbureau Vaz Dias, dat in 1934 opging in het dat jaar opgerichte Algemeen Nederlandsch Persbureau. Dit ANP was een initiatief van de gezamenlijke Nederlandse dagbladen, die dringend behoefte hadden aan een nationaal agentschap waarvoor zij zelf de verantwoordelijkheid konden dragen en dat bovendien aansluiting kon vinden bij internationale samenwerkingsverbanden van nationale persbureaus. Als niet gepland maar evenmin onwelgevallig bijproduct van het ontstaan van het ANP, kreeg de dagbladpers een belangrijke greep op de nieuwsvoorziening via de radio, op dat moment beschouwd als de gevaarlijke nieuwe concurrent van de kranten. Inzet was aanvankelijk het behoud van de eerste rechten van de kranten op het ANP-nieuws en de bescherming tegen concurrentie. Later, toen door de toegenomen frequentie dat prerogatief praktisch achterhaald werd (al meenden redacteuren van de Radionieuwsdienst tot ver na de oorlog dat het ANP de kranten soms stiekem voortrok), fungeerde de inmiddels door het publiek zeer gewaardeerde Radionieuwsdienst als een kostbaar uithangbord voor het persbureau. Geen wonder dat het ANP, met daarachter de Vereeniging De Nederlandsche Dagbladpers (NDP), het eenmaal verkregen bot niet meer losliet.

Tot in 1994, toen de Nederlandse Omroep Stichting (NOS) besloot de ANP-radio-nieuwsdienst door een eigen dienst te vervangen, bleef de zeggenschap over de radio-nieuwsuitzendingen een voortdurende bron van onenigheid tussen pers en de in de Nederlandse Radio Unie (NRU, de voorloper van de NOS) verenigde omroepen. Herhaaldelijk poogden zij de greep op de nieuwsuitzendingen van dit Paard van Troje terug te winnen, waarbij ook steevast werd bedreigd met de oprichting van een eigen nieuwsdienst. Dat dit pas na veertig jaar lukte had alles te maken met de bijzondere status die het ANP-radionieuws zich had weten te verwerven dankzij de cruciale steun van de Nederlandse overheid en de Nederlandse politiek.

Radionieuws (radio) kreeg voor het eerst een zware lading in de jaren dertig door de opeenvolgende internationale crises. Er was sprake van een explosieve groei van de nieuwsbehoefte bij het publiek, waarvan het merendeel leefde met de vrees voor een nieuwe oorlog. Voor de overheid was het noodzakelijk die informatiebehoefte te kanaliseren en te sturen. De neutraliteit van Nederland vereiste een grote omzichtigheid bij alle vormen van publiciteit, die tot uiting kwam in de instelling van censuur. In aanvulling daarop ontstond de behoefte de eigen bevolking van allerlei eigen informatie te voorzien, zeker naarmate de oorlogsdreiging toenam. Na een paar pijnlijke blunders van de omroepen in het najaar van 1938, toen rond de crisis van München in de actualiteitenrubrieken grote fouten werden begaan bij de weergave van belangrijke buitenlandse redevoeringen, kreeg het ANP zijn kans.

Het persbureau leefde op dat moment in een soort koude vrede met de omroepen, die allerlei bezwaren koesterden tegen de min of meer gedwongen winkelnering bij het ANP. Na de diplomatiek gevoelige blunders van de omroepen, kreeg het persbureau bij de regering gehoor voor de suggestie om haar het monopolie te verschaffen voor al het officiële internationale en nationale nieuws. De regering kreeg daarmee niet alleen controle over het in populariteit groeiende radionieuws, maar ook een kanaal voor het doorgeven van informatie die zij van belang achtte met het oog op het oorlogsgevaar. Het ANP schikte zich zonder morren in de rol van boodschappenjongen, met een beroep op het algemeen belang en haar dienende taak jegens de bevolking.

Hoewel het persbureau na de oorlog altijd sterke nadruk legde op haar onafhankelijkheid, bleek er geen verandering te zijn opgetreden in de opvatting over de aard van de eigen rol. Praktisch gezien betekende dit dat er een zeer nauwe band werd onderhouden met het establishment in breedste zin, inclusief de verzuilde omroepen. Omdat het nieuws in hun zendtijd werd uitgezonden wisten zij speciale voorwaarden te bedingen, zoals kennisname vooraf van elk bericht dat de omroepen betrof. Later breidde die invloed zich uit tot zeggenschap over de benoeming van de hoofdredacteur van de Radionieuwsdienst.

Koninklijk Huis, regering, Rijksvoorlichtingsdienst, departementen, politieke partijen en vakverenigingen beschouwden het ANP en haar Radionieuwsdienst decennia lang als het eerst in aanmerking komende kanaal voor het doen van belangrijke mededelingen. Het Persbureau deed er alles aan om die goede verstandhouding op peil te houden, ondermeer door een strikt personeelsbeleid, gedetailleerde instructies aan de redacteurs en controles achteraf op de uitzendingen. Het resultaat was dat het ANP-Radionieuws zich een nationale, boven de zuilen uitstijgende status verwierf. De prijs daarvoor was een zeer conservatieve interpretatie van geschikt nieuws en tevens een grote saaiheid, die mede werd veroorzaakt door zeer concies taalgebruik dat als nationale standaard ging gelden.

De maatschappelijke ontwikkelingen van de jaren zestig en later, in combinatie met de snelle ontwikkeling van televisie, leidden tot veranderingen in de organisatie en presentatie van radionieuws. De luisterdichtheid bereikte niet meer de haast vanzelfsprekende hoogte van de jaren vijftig en vroege jaren zestig, maar status en betrouwbaarheid bleven vrijwel onaangetast. Tekenend voor het belang dat in roerige tijden aan een neutrale nieuwsvoorziening werd gehecht, was de regelmatige politieke steun vanuit de Tweede Kamer wanneer het Radionieuws onder druk te staan kwam door dreigende zendtijdbekorting of plannen voor overname door de omroepen.

Noodgedwongen vond er vanaf de late jaren zeventig geleidelijk aan een toenadering plaats tot de omroepen, die uitmondde in allerlei soorten van samenwerking, zoals bij de totstandkoming van de nieuwszender Radio 1. Hoewel radionieuws veel terrein aan de televisie heeft prijsgegeven, blijft het tot op de dag van vandaag een gewaardeerde nieuwsbron. Ook de zeer recente discussies, geheel in de traditie van het radionieuws, over het overnemen van de NOS-radionieuwsuitzendingen door regionale en lokale omroepen, maken duidelijk dat deze vorm van nieuwsverschaffing, hoewel aangepast aan de tijd, nog steeds van belang is.

DEEL II - WETENSCHAPPELIJK BELANG VAN DE COLLECTIE: SUGGESTIES VOOR TOEPASSINGEN EN CONCLUSIES

1. MEDIA- EN COMMUNICATIEGESCHIEDENIS

1.1 Algemeen mediahistorisch belang

Het wetenschappelijk belang van de collectie radionieuwsbulletins kan op een aantal niveaus worden aangegeven. In algemene zin wordt dit belang bepaald door de toenemende betekenis van het vak mediageschiedenis, dat zich inmiddels, aldus het eind 1995 verschenen rapport 'Mediageschiedenis: kansen en perspectieven', vaste voet heeft weten te verwerven aan de universiteiten.¹ Het besef is gegroeid dat media onlosmakelijk verbonden zijn met de twintigste eeuw en dat ze niet alleen als op zichzelf staande verschijnselen kunnen worden bestudeerd, 'maar ook in samenhang met elkaar en met andere belangrijke historische ontwikkelingen zoals natievorming, democratisering, technologisering, ontzuiling, individualisering en herlevend nationalisme'.²

Desondanks, zo concluderen de opstellers van datzelfde rapport, is er in Nederland nog steeds sprake van verwaarlozing van de media als object van wetenschappelijk onderzoek. De verscheidene aanbevelingen in het rapport hebben dan ook tot doel deze tekortkoming te helpen opheffen. Ze behelzen ondermeer een pleidooi voor een bredere aanpak, waarin aandacht bestaat voor 'het publiek, de pragmatiek, de inhoud, de ontwikkeling van de journalistieke professie, het denken over de media, de effecten op andere instellingen en de relatie met andere maatschappelijke ontwikkelingen'.³

Zonder in detail op de aard van de concrete aanbevelingen en suggesties in het genoemde rapport in te gaan, kan hieruit een algemene conclusie worden getrokken. Een collectie materiaal waarmee een mediumfunctie, die jarenlang als 'black box' in de historiografie optrad, inhoudelijk zichtbaar wordt en daarmee toegankelijk voor allerlei vormen van onderzoek, draagt het karakter van een basiscollectie van primair bronnenmateriaal. Terwijl het intrinsieke belang daarvan nauwelijks uitleg behoeft, geldt dat wel voor de verscheidene manieren waarop het wordt ingevuld.

In de mediageschiedenis is het een min of meer geaccepteerd uitgangspunt dat media complementair zijn, hetgeen zoveel wil zeggen dat hun betekenis niet los valt te zien van de relatie tot de andere media. Gezamenlijk en in aanvulling of reactie op elkaar informeren zij het publiek. Daarnaast ondergaan zij elkaars invloed, zeker wanneer een bepaald medium als nieuweling op de markt komt. Om de concurrentie aan te kunnen gaan, veranderen de 'oude' media noodgedwongen naar inhoud en vorm. Dergelijke veranderingen in hiërarchie en functie kunnen als zodanig onderwerp van onderzoek zijn. Het resultaat daarvan helpt bij het zoeken naar een antwoord op de fundamentele vraag hoe burgers aan de informatie komen die hen in staat stelt om te gaan met het ingewikkelde karakter van de moderne samenleving.⁴ Doordat radionieuws zichtbaar is geworden, is het ook voor het eerst mogelijk deze complementaire werking van de media serieus te onderzoeken.

Naast de betekenis van radionieuws in samenhang met andere media, is er ook sprake van een eigen karakter, dat een aantal specifieke en unieke onderzoeksbenaderingen mogelijk maakt.

1.2 Mogelijke toepassingen

Er is reeds gewezen op de onderschatte betekenis van radionieuws voor de geschiedenis van het medium als zodanig. Vanzelfsprekend is de collectie daarom van belang voor zowel een sociaal-politieke geschiedenis van radio als voor een studie van de Radionieuwsdienst op zich. Dat belang geldt ook voor een meer inhoudelijk gerichte geschiedschrijving van het ANP, als aanvulling op de institutioneel gerichte studie van Baggerman en Hemels, 'Verzorgd door het ANP'.

Behalve deze elementaire toepassingen, biedt het radionieuws door zijn aard ook een aantal interessante specifieke mogelijkheden voor onderzoek, waarmee het zich onderscheidt van andere media.

Het hiernavolgende pretendeert niet een uitputtende inventarisatie te geven van de soorten onderzoek die aan de hand van dit materiaal kunnen worden uitgevoerd. De voorbeelden zijn bedoeld om in algemene zin de veelzijdige mogelijkheden aan te geven die het materiaal lijkt te bieden.

- Door het corpuskarakter van de collectie, naar zijn verschijningsvorm uniform materiaal over een lange aaneengesloten periode, is er sprake van een 'efficiënte' en 'geserreerde' bron in relatie tot bijvoorbeeld kranten. Voor bepaalde vormen van onderzoek naar media, publieke opinie, of voor de onderzoeker die weet wil hebben van bepaalde gebeurtenissen, biedt deze 'kroniek' een snelle en betrouwbare ingang. De nieuwsberichten in de bulletins zijn kort, puntig, feitelijk en - mede daardoor - over het algemeen zeer betrouwbaar. Snelheid en betrouwbaarheid vormden de voornaamste richtsnoeren van de radionieuwsdienst.

Hierdoor zijn ook zich onttrollende gebeurtenissen ('running events') beter te volgen dan in kranten, zeker naarmate het aantal radiobulletins per dag toeneemt. Zoals de Britse media-historicus Philip Taylor opmerkt: 'Newspapers no longer provide the first draft of history'.⁵ Wel is het zo dat kranten een tijd lang bulletins ophingen met het laatste nieuws, waarvan de inhoud wegens de snelle veroudering niet de eigenlijke krant - of zelfs de extra-editie - haalde. Deze bulletins zijn echter nauwelijks bewaard gebleven.⁶ Dat betekent dat onderzoek naar bijvoorbeeld nieuwsverspreiding niet van deze bron gebruik kan maken. Het ANP-radionieuws, met zowel de reguliere als extra-uitzendingen, leent zich daar wel goed voor.

- Doordat de radio in de nieuwsketen vooraan kwam te staan en bovendien - in ieder geval gedurende lange tijd - een nationale status genoot, speelde (speelt?) dit medium een belangrijke rol in het bepalen van de 'nieuwsagenda'. Zeker in het verleden behoorde het voor veel kranten tot de vaste routine om de grote radionieuwsbulletins te beluisteren, teneinde na te gaan 'of er niets gemist werd'.⁷ Dit ook internationaal onderkende karakter van radionieuws als referentiepunt, als 'agenda-setter', maakt dit nieuws tot standaardbron voor contemporain historici en communicatiewetenschappers. De zelf benadrukte bijzondere relatie van het ANP tot overheid en andere gezaghebbende organen geeft aan dit ijk-puntkarakter bovendien een extra dimensie. Timing, manipulatie, van politiek nieuws door de overheid komen hierdoor als onderzoeksthema's binnen bereik. Als gevolg van de komst van radio werd het overheden immers mogelijk gemaakt de oude (in het Nederlandse geval bovendien vaak verzuilde) media te passeren en zo de nationale en internationale publieke opinie rechtstreeks te benaderen.⁸

- Tegen de achtergrond van het eigen karakter van het radionieuws zijn diverse specifieke onderzoeksvragen denkbaar, bijvoorbeeld:

- * Hoe hielp het ANP in de jaren dertig gestalte te geven aan de Nederlandse neutraliteit? Hoe was bijvoorbeeld de berichtgeving over de Oslo-staten?
- * Was het ANP gevoelig voor naoorlogse (overheids-)campagnes, bijvoorbeeld met betrekking tot wederopbouw, Marshall-hulp, Europese eenwording⁹, de Navo?
- * Hoe stelde het ANP zich op bij binnenlandse conflicten, zoals stakingen; of bij buitenlandse conflicten, zoals dat om Nieuw-Guinea? Hoe regeringsgezind was het nieuws in die gevallen?
- * Welke functie vervulde het ANP in de Koude Oorlog, die bij uitstek een strijd van ideeën en woorden was? Te denken valt bijvoorbeeld aan een analyse aan de hand van de nieuwscategorieën die ooit door Hofland als aanknopingspunten zijn geformuleerd: nieuws over de Sovjet-supermacht; nieuws over de atoomdood; nieuws over technische wedijver; nieuws over economische wedijver; nieuws over politieke ondermijning; nieuws over de 'massa's in het Oosten'.¹⁰ Deze themavoorbeelden kunnen naar believen nog verder worden uitgebreid, met onderwerpen als bijvoorbeeld de beeldvorming over Stalin en de 'vreedzame coëxistentie'.
- * In het kader van de studie naar de buitenlandse politiek in het algemeen en de rol van media daarbij in het bijzonder, is de relatie tussen (ANP) Radionieuwsdienst en het ministerie van Buitenlandse Zaken mogelijkwerijs een interessant object van studie. Ten aanzien van BBC en Foreign Office bijvoorbeeld is al eens vastgesteld dat er sprake was van wederzijdse belangen, die tot uiting kwamen in een nauwe relatie. De BBC beschikte dankzij haar Monitordienst of lokale correspondenten vaak eerder over details van lokale opstanden, die voor het FO van groot belang waren.¹¹
- * In hetzelfde kader leent het radiomateriaal zich ook voor een analyse van 'geografische black-holes' in de nieuwsvoorziening¹², die niet alleen inzicht geven in aandachtsvelden van de buitenlandse politiek, maar ook in de beschikbaarheid van informatie of het gebrek daaraan bij het formuleren van buitenlands beleid. Zo zijn bijvoorbeeld in de jaarverslagen van het ANP in de jaren vijftig verwijzingen te vinden naar problemen rond de nieuwsvoorziening omtrent Indonesië, maar bijvoorbeeld ook Zuid-Afrika.

- Behalve de relatie van het ANP tot de overheid, is ook de verhouding tot andere vertegenwoordigers van de gevestigde orde interessant. In het voorafgaande is reeds gewezen op de gevoelige relatie tot de omroepen. Hoe werkte het nationale, boven de zuilen verheven karakter van het ANP uit, juist in de berichtgeving over die zuilen? Te denken valt bijvoorbeeld aan bisschopsbenoeringen, het Tweede Vaticaans Concilie, het overlijden van kardinaal De Jong. Het lijkt in dat verband ook interessant om na te gaan of er sprake was van een mogelijk integrerende, onbedoeld de ontzuiling bevorderende rol van het ANP.

- Eveneens in relatie tot verzuiling is onderzoek mogelijk naar de kritiek dat nieuwswaarde ondergeschikt werd gemaakt aan een evenwichtige verdeling van de aandacht over de zuilen. Ook bij een dergelijke studie kan de collectie ANP-telexen grote diensten bewijzen, vanwege de mogelijkheid om het aangeleverde nieuws af te zetten tegen de berichten in de bulletins.

- De prominente positie in de nieuwsketen en het specifieke karakter van het radionieuws, de vastgestelde tijdsduur, maakt de bulletins ook uitermate geschikt voor onderzoek naar de wijze waarop nieuws wordt geselecteerd. Daarbij gaat het om de plaats van een bericht binnen het geheel van het bulletin ('wat het belangrijkste is, wordt het eerst vermeld') en de ruimte (tijd) die er aan besteed wordt. Ook kan gekeken worden naar de

'produktievoorwaarden': thematische begrenzings, overheersende thema's, verhouding tussen 'hard' en 'zacht' nieuws, tussen binnen- en buitenlands nieuws, evenals die tussen quote story, fact story en action story. In combinatie met andere gegevens, zoals redactionele instructies, kan daardoor onderzoek worden verricht naar de 'nieuwswaarden', de culturele en institutionele normen, die de 'nieuwswaardigheid' van berichten bepalen, maar bijvoorbeeld ook naar de regels en conventies die voor afzonderlijke zenders golden.¹³ Op deze wijze kunnen ook ontwikkelingen en veranderingen in journalistieke opvattingen over nieuws, zowel in algemene zin als voor wat betreft radio, bestudeerd worden.

In verband met het voorafgaande moet ook hier weer met nadruk worden gewezen op de mogelijkheden van onderzoek in combinatie met de reeds genoemde collectie ANP-telelexen, die tot de voornaamste bronnen van de Radionieuwsdienst behoorden.

- Het 'conservatieve' karakter van het ANP-nieuws geeft aan de bulletins een bijzondere waarde als bron voor onderzoek. Juist omdat het ANP alles vermeed dat controversieel kon oproepen, kan worden aangenomen dat veranderingen in de definitie van wat als controversieel werd beschouwd, indicaties zijn van een algemeen maatschappelijke aanvaarding. Als voorbeeld wordt hier nog eens aangehaald de instructie van hoofdredacteur Witteboon om geen bericht te wijden aan een congres over geslachtsziekten. Daar van uitgaande wordt het interessant om na te gaan wanneer en in welke vorm/bewoordingen thema's die betrekking hebben op seksualiteit, zoals bijvoorbeeld geslachtsziekten, voor het eerst in de bulletins opduiken. Het zou duidelijk kunnen maken wat in de praktijk precies verstaan werd onder het ANP-motto: 'Geen terrein van menselijke werkzaamheid blijve onbetreden als er nieuws is'.¹⁴ Een dergelijk onderzoek is gelijktijdig ook weer bruikbaar voor een analyse van de criteria bij nieuws-selectie.

- Uitgaande van die 'graadmeter-functie' zijn ook andere thema's te bedenken die vanuit mentaliteitshistorisch of sociologisch oogpunt van belang zijn. Zo is bijvoorbeeld onderzoek denkbaar naar het moment en de wijze waarop kennis over de bestrijding van ziekte en pijn in het menselijk lichaam in de nieuwsuitzendingen verscheen.

2. TAALWETENSCHAP

2.1 Algemeen

Een rondgang langs verscheidene wetenschappelijke onderzoekers op het terrein van de taalkunde, met de vraag naar hun oordeel over de mogelijke betekenis van de collectie ANP-bulletins voor hun vakgebied, leverde positieve tot zeer positieve reacties op.¹⁵ Vrijwel iedereen onderstreepte het belang van het zogenaamde 'corpus-karakter' van de collectie: een uniforme bron over een langere periode, die door zijn aard de beantwoording van specifieke onderzoeksvragen mogelijk maakt. Wel koppelden sommigen de bruikbaarheid aan de noodzaak van een digitale ontsluiting.

Ondermeer werd verwezen naar het mogelijke belang van de collectie in relatie tot een onderzoeksvoorstel dat bij het NWO is ingediend door de Landelijke Onderzoekschool Taalwetenschap (LOT). In vergelijking tot het buitenland kent Nederland een achterstand waar het gaat om de beschikbaarheid van tekstcorpora. Dit voorstel behelst dan ook het opzetten, ten behoeve van uiteenlopende vormen van taalkundig onderzoek, van een corpus gesproken standaard-Nederlands. De onderwerpsgebieden die bij zo'n corpus belang hebben zijn: taal- en spraaktechnologie, lexicografie, sociolinguïstiek, taalbeschrijving/taaltheorie, psycholinguïstiek, (tweede)-taalverwerving en taalonderwijs.

Hoewel het in dit voorstel gaat om een corpus dat nog samengesteld moet worden, op basis van spraakuitingen in de tweede helft van de jaren negentig, lijken er in de argumentatie aanknopingspunten te zitten voor het definiëren van het taalkundig belang van de ANP-collectie. Zo is een van de argumenten voor de aanleg van een corpus het belangrijke culturele doel dat gediend is met de documentatie van het gesproken Nederlands. De ANP-collectie heeft daarvan de afgelopen veertig jaar vastgelegd.¹⁶

2.2 Specifieke toepassingen

Dr. Hans Van de Velde, die promoveerde op een proefschrift over variaties en veranderingen in het standaard-Nederlands en daarbij ondermeer gebruik maakte van nieuwsbulletins, splitste een aantal van de in het LOT-voorstel genoemde thema's nader uit.¹⁷ Van de Velde is momenteel opnieuw bezig met taalkundig onderzoek op basis van radiotaal.

Hij noemt de teksten van de nieuwsuitzendingen 'uitstekend materiaal voor onderzoek naar veranderingen in het Standaard-Nederlands'. Internationaal wordt het taalgebruik in nieuwsuitzendingen door nationale omroepen nagenoeg overal beschouwd als het voorbeeld van standaardtaal.

Op basis van de bewaarde teksten kunnen verscheidene taalniveaus longitudinaal en kwantitatief bestudeerd worden, zoals lexicon (woordenschat), syntaxis (zinsbouw) en morfologie (woordbouw). Ook voor theoretisch taalkundig onderzoek en discourse analyse zijn deze teksten van belang.

Van de Velde onderstreept het unieke karakter van het materiaal: een omvangrijk corpus (te definiëren als Standaard-Nederlands) dat door de tijd heen zeer goed vergelijkbaar is, beter in ieder geval dan bijvoorbeeld krantenartikelen, romans of brieven. Bijvoorbeeld de 'verengelsing' van het Nederlands zou aan de hand van de teksten goed bestudeerd kunnen worden.

Ook zijn er mogelijkheden voor vergelijkend onderzoek met behulp van een gelijksoortig corpus in het archief van de BRTN in Brussel.

De ANP-teksten zijn tevens geschikt voor een studie van de 'deformalisering' van het medium radio. Het gaat daarbij om de ontwikkeling waarbij het taalgebruik in de bulletins meer spreektaal is geworden, ten koste van de vroegere voorgelezen schrijftaal. Ook kan een studie interessant zijn naar de vraag hoe de wijze waarop luisteraars worden aangesproken in de loop der tijd is verschoven.

3. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

3.1 CONCLUSIES

Wie in de kelders van de Koninklijke Bibliotheek het oog laat glijden langs de overweldigende hoeveelheid van honderden verhuisdozen vol ANP-bulletins, wordt gemakkelijk door moedeloosheid overvallen. Vervolgens steekt wellicht een knagende twijfel de kop op over de vraag of deze berg papier nu werkelijk in zijn geheel bewaard moet blijven. Hoe begrijpelijk die reacties misschien ook zijn, objectief zijn ze niet. Iedereen die plotseling geconfronteerd zou worden met de verzamelde collecties leggers van de voornaamste naoorlogse landelijke dagbladen, zou waarschijnlijk door dezelfde gevoelens worden bevangen. Alleen: die situatie deed zich nooit voor, aangezien de hoeveelheid leggers voor iedereen zichtbaar meegroeide, tot het moment waarop ze allemaal op microfilm werden gezet - en een set vergeelde leggers overigens keurig in het depot verdween. Niemand betwistte de vanzelfsprekendheid daarvan, aangezien het unieke karakter van iedere krant werd onderkend en daarmee de noodzaak om alle nummers te bewaren.

Dat de collectie ANP-bulletins in een keer als een eiland uit de zee is gerezen, leidt weliswaar tot allerlei logistieke problemen maar mag er niet toe leiden dat het bijzondere karakter van het materiaal wordt genegeerd. Ook in het buitenland wordt inmiddels gewezen op de noodzaak om 'news and current affairs' programma's zoveel mogelijk te bewaren, gezien de hoeveelheid publiek die ze trekken en de omvangrijke middelen die er aan besteed worden. 'Irrespective of how misleading or superficial news programming is sometimes considered, almost everyone agrees that it is central to reflecting and forming popular thinking', voegde de Canadese omroeparchivaris Ernest Dick daar nog eens aan toe. Ruimhartig bewaren was volgens hem noodzakelijk omdat niet voorspelbaar was welke nieuwe betekenissen door toekomstige onderzoekers aan het nieuws toegeschreven zouden kunnen worden. Dat maakt het volgens hem des te betreuenswaardiger dat uit vroegere periodes zo weinig bewaard is gebleven.¹⁸

Het is dan ook heel moeilijk om inhoudelijk steekhoudende argumenten te vinden tegen integrale bewaring van een collectie die, in ieder geval in de ogen van Dick, een ongekende luxe vertegenwoordigt. Dat is des te lastiger aangezien zulke argumenten niet te geven zijn zonder tegelijkertijd objectieve criteria te leveren op basis waarvan een substantiële selectieve vernietiging zou kunnen plaatsvinden.

Overwegingen op basis van bevindingen uit het onderzoek en op de mening van geraadpleegde deskundigen uit de archiefwereld leiden tot de overtuiging dat een objectief selectie criterium niet te geven valt.¹⁹ De criteria die geformuleerd zouden kunnen worden, hebben in alle gevallen meer of minder verreikende gevolgen voor de wetenschappelijke toepassingen van de collectie.

Wie bijvoorbeeld alleen de 'grote' bulletins zou willen bewaren, snijdt daarmee in een keer een fors deel van de collectie weg. Met de volumereductie vermindert echter ook de wetenschappelijke waarde. Het ANP-nieuws werd, zoals reeds vermeld, gekenmerkt door een hoge 'verversingsgraad': er werd weinig 'herkauwd'. Na selectieve vernietiging zou niet alleen het gedetailleerde kroniekkarakter van de bulletins verstoord zijn, maar zouden allerlei soorten onderzoeken, zoals bijvoorbeeld naar de verspreiding van nieuws, onmogelijk worden.

Voor een deel zou daaraan tegemoet kunnen worden gekomen door de productie van een of meer periodes integraal te bewaren. Daarbij geldt echter vervolgens net zo goed weer

de vraag welke criteria de keuze van de periode(s) zouden moeten bepalen. Het is een probleem dat zich ook bij alle andere denkbare vernietigingsvarianten voordoet.

Zogenaamde macroselectie loopt dus stuk op gebrek aan objectieve criteria, terwijl microselectie, het uitfilteren van gelijklopende bulletins, geen substantiële winst oplevert.

De geraadpleegde deskundigen onderstreepten uiteindelijk allemaal het bijzondere karakter van deze collectie:

- * Een lange reeks van 60 jaar (met slechts een paar lacunes kort na de oorlog) is bijzonder.
- * Er is geen vergelijkbaar bestand aanwezig; de collectie is, in ieder geval in zijn integrale vorm, een unicum (het is niet uit te sluiten dat hier en daar, bijvoorbeeld bij de omroepen, ook nog wel eens een bulletin-tekst te vinden is).
- * Een vergelijking met de wijze waarop overheidsarchieven worden benaderd wijst eveneens in die richting. In het kader van het Project Invoer Vervroegde Overbrenging (PIVOT), zijn er normen gedefinieerd voor het bewaren van archiefbestanden van de overheid. In termen van dit PIVOT-project zou de ANP-collectie, zo menen bij PIVOT betrokken archivariissen, voor integrale bewaring in aanmerking komen; de collectie beantwoordt aan de normen van het begrip 'basisregistratie', een integrale collectie die een start- en referentiepunt vormt voor allerlei vormen van onderzoek en dat daarom in zijn geheel bewaard dient te worden.

3.2 AANBEVELINGEN

- * De collectie dient integraal bewaard te blijven.
- * Er moet een gezamenlijk, interdisciplinair pleidooi worden gehouden ten gunste van conservering en ontsluiting van de collectie.
- * Een soortgelijke actie is vereist om andersoortig archiefmateriaal dat van belang is voor de collectie bulletins, voor de toekomst te behouden. Daartoe dienen de huidige beheerders op het belang daarvan worden gewezen en moet bij hen eventueel worden aangedrongen op overdracht van het materiaal. Speciaal moet daarbij worden gedacht aan het ANP in Den Haag, met de restanten van het historisch archief en de collectie telexen, en de NOS-radionieuwsdienst, met de restanten van het archief van de ANP-radionieuwsdienst.
- * De collectie moet systematisch worden geïnventariseerd en beschreven.
- * Geschiedschrijving van de Radionieuwsdienst en het radionieuws moet worden gestimuleerd, als doel op zich en als noodzakelijke basis voor latere studie naar de onderlinge verhouding tussen de media op het terrein van de nieuwsvoorziening. Minimaal zouden basisgegevens over de ontwikkeling van de organisatie, zoals context en verloop van het redactioneel proces, moeten worden vastgelegd.
- * Met het oog op het voorafgaande: uitvoering met de hoogste prioriteit van een inventarisatie van mondelinge bronnen over de Radionieuwsdienst, teneinde nog zo veel mogelijk

lacunes in het archiefmateriaal te compenseren. Op basis hiervan zou een interviewproject dienen te worden gestart.

* Tevens: een systematisch onderzoek naar relevant archief- en documentatiemateriaal over de Radionieuwsdienst in de verscheidene omroeparchieven.

* Aandacht voor een systematische inventarisatie van literatuur en archiefmateriaal met betrekking tot radionieuws, zowel nationaal als internationaal, als aanzet tot serieuze wetenschappelijke aandacht voor radionieuws.

* Om tot volumereductie te komen zou de collectie het best op microfilm kunnen worden gezet. Gezien het tamelijk uniforme karakter van het materiaal zou bulkverwerking met behulp van speciale doorvoermachines tot de mogelijkheden behoren.

* Microverfilming laat de mogelijkheid open van een latere digitalisering van het materiaal. Een dergelijke digitaliseering zou de waarde van de collectie, met de daarbij behorende mogelijkheden van ontsluiting en bewerkingen, buitengewoon doen toenemen. Veel van de gesuggereerde onderzoeksvragen zouden daarmee aan diepte en breedte winnen, terwijl ook nieuwe toepassingen bedacht zouden kunnen worden.

Gezien de huidige stand van de scan-techniek (nog los van de kosten) levert digitalisering op dit moment waarschijnlijk veel problemen op vanwege de bewerking van de teksten: doorstrepingen, plaatsing van leesaccenten. Een oriëntatie op de toekomstige mogelijkheden daarvan verdient aanbeveling. Te denken valt daarbij aan de activiteiten van de Stichting Tekstcorpora en Databestanden in de Humaniora (STDH), waarvan het secretariaat is gevestigd aan de VU.²⁰

Gelet op toepassingsmogelijkheden van een gedigitaliseerde collectie, mag worden aangenomen dat er, ook commercieel gezien, perspectieven liggen.

DEEL III - INLEIDENDE GESCHIEDENIS VAN HET RADIONIEUWS EN DE ANP-RADIONIEUWSDIENST

1. RADIONIEUWS IN HET SPANNINGSVELD TUSSEN PERS EN OMROEP

1.1. Strijd om het radionieuws in de jaren dertig

In 1922 begon het in vooroorlogs Nederland gerenommeerde Persbureau Vaz Dias met een omroepdienst via een eigen radiozender. Die gaf voor abonne's (voornamelijk dagbladen) berichten in code door - alleen de abonne's beschikten over de sleutel op deze primitieve code. Drie jaar later, in 1925, sloot Vaz Dias een contract met de Hollandsche Draad Omroep (HDO) voor de leverantie van nieuwsberichten aan de op dat moment zeer prille radio.²¹ Op 1 oktober 1925 begon het persbureau met zijn eerste 'Radio-Avond-Nieuwsdienst'.²² Bijna tien jaar lang fungeerde Vaz Dias daarna als leverancier van radionieuws, niet alleen aan de HDO, maar ook aan de omroeporganisaties AVRO (de opvolger van de HDO), KRO, NCRV, VARA en VPRO. Aan die situatie kwam een einde in juni 1935, toen het Algemeen Nederlandsch Persbureau (ANP) de taak van Vaz Dias overnam.

Het ANP was op 11 december 1934 ontstaan op initiatief van de gezamenlijke Nederlandse dagbladuitgevers, gebundeld in de Vereniging 'De Nederlandsche Dagbladpers' (NDP). Aanleiding was de toenemende behoefte aan een nationaal persagentschap, dat door de internationale nieuwsagentschappen als zodanig zou worden erkend en dat op gelijke voet zou kunnen worden opgenomen in de internationale en Europese samenwerkingsverbanden. Nederland was op dat moment samen met Portugal nog het enige land in Europa dat niet over een dergelijk nationaal agentschap beschikte.

Op nationaal niveau wilde de Nederlandse dagbladpers een eigen persbureau waarover zij uitsluitend beschikking en zeggenschap zou hebben. Daardoor zou zij verantwoordelijkheid kunnen aanvaarden voor het nieuws dat tot dan toe door particuliere bureaus, waaronder Vaz Dias, werd aangeleverd. Als ideële doelstelling van het nieuwe persagentschap gold dan ook het verstrekken van objectief nieuws uit binnen- en buitenland aan pers en radio. Dat nieuws zou bovendien via de modernste transmissiemiddelen zo snel mogelijk aan alle aangeslotenen geleverd moeten worden. In 1936 werd die snelle nieuwsleverantie inderdaad verwezenlijkt door de ingebruikstelling van telexnetten, een gebeurtenis die werd omschreven als 'een ware revolutie in de Nederlandse perswereld'.²³

De feitelijke werkzaamheden van het ANP, waaronder het leveren van radionieuws, begonnen op maandag 1 juli 1935, na de afronding van een periode van moeizame onderhandelingen met de reeds bestaande persbureaus. Die besprekingen leidden ertoe dat deze bureaus, waarvan het Persbureau Vaz Dias de voornaamste was, werden ingeschakeld in het ANP - eigenaar/naamgever M.S. Vaz Dias kreeg daarbij een directeurszetel als compensatie.²⁴ Het nieuwe bureau verkreeg contractueel het uitsluitend recht van nieuwsgaring in Nederland.

Een definitieve regeling tussen ANP en de omroepen over de voorwaarden waarop het nieuws voor de radio zou worden geleverd, bleef echter nog uit. Daarover moest eerst nog gepraat worden. Voorlopig gold daarom een 'status quo', zowel voor de betalingen als voor de leveringen van nieuws.²⁵ Bij enkele omroepverenigingen liep het oude contract met Vaz Dias nog door, terwijl met anderen de verhoudingen informeel bleven in afwachting van een regeling.

Hoewel het ANP hierover al meteen vanaf juni 1935 met de omroepen onderhandelde, lieten de nieuwe contracten op zich wachten. Struikelblok was het uitblijven van een contractuele regeling van de algehele verhouding tussen pers en het jonge medium radio. Tussen die twee bestonden allerlei fricties. De kranten hadden bijvoorbeeld ernstige bedenkingen over de concurrentie op de advertentiemarkt van de omroepbladen, terwijl de omroepen zich ergerden over de wijze waarop de kranten met de omroepprogramma's omsprongen. Zo was bijvoorbeeld het zogenaamde 'paraphraseeren' van programma's door kranten een doorn in het oog van de radiomakers. Er lagen zo nog wat problemen, waarvan de kwestie van de nieuwsvoorziening zowel bij omroepen als pers heel gevoelig bleek te liggen. Daar dreigde een rechtstreekse concurrentie tussen de twee typen media. Vooral de pers was er veel aangelegen om de potentiële concurrentie van de radio bij de nieuwsvoorziening te beteugelen.

De onderhandelingen ter voorkoming van het soort 'radio-oorlogen' zoals die ook in het buitenland tussen pers en omroep ontbrand waren²⁶, verliepen uiterst moeizaam. In november 1935 werd na veel moeite een compromis bereikt over alle punten behalve één, namelijk die van het schema van de radioprogramma's dat de kranten mochten blijven afdrukken.²⁷ In afwachting van een oplossing voor dit probleem trachtte het ANP alvast met de afzonderlijke omroepen contracten te sluiten, die gebaseerd waren op enkele algemene principes die in het compromis van november 1935 overeen waren gekomen. In april 1936 traden die contracten informeel in werking, terwijl de formele ondertekening plaatsvond op 1 september 1936. De algemene overeenkomst, waaruit deze afzonderlijke contracten tussen ANP en omroepen formeel voortvloeiden, werd echter pas op 26 november 1936 getekend. Dat gebeurde na een bijeenkomst van alle partijen op 30 oktober 1936, onder leiding van de minister van Binnenlandse Zaken mr. J.A. de Wilde, die er veel aan gelegen was om de impasse tussen pers en omroepen te doorbreken.²⁸

Een soortgelijke bekrachtiging achteraf vond ook plaats over de proefperiode van een half jaar die zou gelden voor de overeenkomsten tussen ANP en afzonderlijke omroepen. Na die tijd zouden de contracten onherroepelijk zijn voor een periode van vier-en-een-half jaar. De ondertekening vond plaats op 13 april 1937, kort na afloop van de proefperiode op 28 februari.²⁹ Deze opmerkelijke gang van zaken rond de ondertekening van de contracten illustreert niet alleen de druk die werd gevoeld om tot een regeling te komen maar ook de hoogte van de barrières die tussen pers en radio waren opgetrokken. Die bleken ook na de ondertekening van de overeenkomsten nog lang niet verdwenen te zijn.

1.2. Regeling tussen ANP en omroepen over het radionieuws

In het compromis van november 1935 waren de partijen overeengekomen dat als algemene norm voor berichtgeving zou gelden 'het eigen specifieke radiokarakter der berichtgeving, terwijl door deze berichtgeving het lezen van de dagbladen wordt gestimuleerd'.³⁰ Ooggetuigeverslagen behoorden hiertoe, maar ook de tussentijdse 'stuntberichten'. Dit waren 'nieuwsberichten in korten vorm over belangrijke gebeurtenissen, onmiddellijk na het bekend worden dezer gebeurtenissen'. Verder leverde het ANP voor de 'avondgesprekken', zoals de beide dagelijkse nieuwsuitzendingen van 20.00 en 22.00 (of 23.00) uur werden genoemd, al het nieuws dat te geven was nadat de postedities van de belangrijkste dagbladen hun lezers in de grote steden bereikt hadden.³¹

Dit laatste gold als een belangrijke concessie van de kant van de pers. Het betekende dat de lezer in de ochtendbladen soms iets kon lezen, zij het waarschijnlijk uitvoeriger, wat

misschien de vorige avond al via de radio was gemeld: 'daardoor aan de radio op de belangrijkste oogenblikken de primeur gevende van hetgeen [de pers zelf] duur betaalt'.³²

In de overeenkomst werd verder bepaald dat gezien de voortgaande ontwikkelingen op dit terrein regelmatig opnieuw overlegd zou moeten worden. Voor de afzonderlijke contracten tussen ANP en omroepen zou bovendien een aantal grondregels gelden. Zo bleven de omroepen vrij om van andere persbureaus gebruik te maken, onder voorwaarde dat deze niet in concurrentiestrijd waren gewikkeld met het ANP. Tegenover die garantie verplichtte het ANP zich er toe dat de geleverde berichten 'niet achterstaan bij die, welke in de buitenlandse omroep dagelijks worden gegeven'.³³ De achtergrond van deze eis was gelegen in de vrees dat de luisteraars voor internationaal nieuws weg zouden lopen naar buitenlandse zenders - en daar mogelijkzoudens zouden blijven hangen.

Met betrekking tot de al genoemde 'stuntberichten' werd bepaald dat de verstrekking daarvan noch in tijd, noch naar inhoud mocht achterstaan bij wat er aan de dagbladen werd verstrekt. Verder was een belangrijke bepaling dat het omroepen van de berichten desgewenst door de omroepen zelf zou kunnen geschieden en dat het dan iedere omroep vrij stond zelf een keuze te maken uit de ontvangen berichten.³⁴ In de afzonderlijke contracten met de omroepen kwam deze bepaling als tweede artikel te staan. In de praktijk werd van die mogelijkheid geen gebruik gemaakt. Dat gold wel voor de mogelijkheid die het derde artikel uit het contract bood: 'Indien de ... [hier was de naam van de betreffende omroep in te vullen, PK] bepaalde wenschen heeft ten aanzien van de wijze van samenstelling der nieuwsberichten, dan wel van de wijze waarop zij worden uitgesproken door het A.N.P., zal het A.N.P. zooveel redelijkerwijs in zijn vermogen is, trachten aan deze wenschen te voldoen'.³⁵

In de praktijk leidde dat ertoe dat de nieuwsuitzendingen, die immers plaatsvonden in de zendtijd van de omroepen, tegelijkertijd door twee verschillende nieuwslezers op de beide zenders werden verzorgd. Op die manier werd tegemoetgekomen aan de wens van de omroepen om de inhoud van de bulletins zo veel mogelijk te laten aansluiten bij de eigen richting. Nieuws dat voor een bepaalde 'zuil' van bijzondere betekenis was, mocht niet worden gebruikt voor andere omroepen. Het ANP was het met deze opzet niet eens, maar schikte zich er - vooralsnog - wel naar.³⁶ Zo kon het gebeuren dat bijvoorbeeld een uitgebreid bericht over een congres van de Franse socialisten wel te horen was in het bulletin dat bestemd was voor het VARA-programma, maar ontbrak in het verder gelijklopende bulletin dat voor de NCRV werd verzorgd.³⁷

Uit dezelfde geest vloeiende voort dat sportnieuws als 'special service' werd beschouwd waarvoor apart moest worden betaald, aangezien er een omroepvereniging was (vermoedelijk de NCRV), die geen sportberichten in de uitzendingen opgenomen wilde hebben.³⁸

1.3 Internationale crises en het ontstaan van het ANP-monopolie op de radionieuwsvoorziening

De vraag of de nieuwsuitzendingen inderdaad moesten aansluiten bij de kleur van de omroep die de zendtijd ter beschikking stelde, of dat de uitzending van nieuwsberichten een 'nationaal belang' was omdat ze bestemd waren 'voor het geheel Nederlandsche volk', was slechts een van de fricties die in de late jaren dertig tussen ANP en omroepen begonnen op te treden.³⁹ De omroepen waren al een tijd bezig met de opbouw van eigen actualiteitendiensten toen door de toenemende internationale spanningen de vraag naar actueel nieuws enorm

groeide. De rubrieken werden uitgebreid en steeds vaker gekoppeld aan de nieuwsuitzendingen, die soms gedwongen moesten beknibben op de voor een evenwichtig bulletin noodzakelijk geachte tijdsduur. Speciaal ontstond er onenigheid over de - vertaalde - weergave van belangrijke politieke radio-redevoeringen in het buitenland. Terwijl het ANP er op stond om eerst de telegrafische tekst van de redevoeringen af te wachten om vervolgens een 'excerpt' te maken ten behoeve van een extra-uitzending, gingen de omroepen er toe over ze 'voor de vuist' te vertalen 'op het gehoorde door den aether'.⁴⁰

Onder andere bij een redevoering van Chamberlain in de spannende septemberdagen van 1938, werden er op die manier grove fouten gemaakt. De president-directeur van het ANP, H.H.J. van de Pol, deed over deze gang van zaken zijn beklag bij de overheid en greep daarbij de gelegenheid aan om voor een sterke centralisatie van de radionieuwsvoorziening te pleiten. De regering bleek gevoelig voor het betoog en bepaalde dat uitsluitend het ANP belast moest worden met de nieuwsverspreiding en de vertaling van redevoeringen. Daarmee zou de kans op 'ongelukken' zo klein mogelijk blijven.⁴¹ Met die promotie van het ANP werd ook voorlopig het dreigement afgewend dat de omroepen, van wie de nieuwshonger niet door het ANP gestild kon worden, met een eigen nieuwsdienst zouden beginnen.

Die overwinning van het ANP veranderde echter op zich niets aan de toenemende behoefte aan actueel nieuws over de elkaar snel opvolgende internationale crises. De roep om extra uitzendingen van de radionieuwsdienst klonk steeds luider. Zelfs de kranten, die al zo'n moeite hadden met de avonduitzendingen, konden daar hun oren niet voor sluiten. Rond de München-crisis van september 1938 werden daarom gedurende een beperkte periode twee dagelijkse bulletins extra uitgezonden, om 8.00 en 12.30 uur. Eind augustus 1939, kort voor het uitbreken van de oorlog, werden die opnieuw ingesteld, ditmaal om 8.00 en 12.45 uur. De radionieuwsberichtgeving kreeg door de uitbreiding het karakter 'van een doorlopende courant, die op vier tijdstippen wordt afgesloten'.⁴² Met de uitbreiding werd getracht het gevaar te keren dat de luisteraars overdag massaal op buitenlandse zenders zouden afstemmen. De Radoraad, het adviescollege van de regering, vreesde dat zij zich in dat geval mogelijk blootstelden aan 'tendentieus en propagandistisch nieuws'.⁴³

De door de regering gecreëerde bijzondere status van het ANP, in de woorden van Van de Pol een 'monopolistische machtspositie'⁴⁴, legde een extra verantwoordelijkheid op het bureau waar het ging om de bewaking van kwaliteit en objectiviteit. Vanwege het nationale karakter dat het ANP verkregen had, werden de banden met de overheid vanzelfsprekend nauwer. Tegelijkertijd met de invoering van de extra bulletins werden militaire berichten onder censuur gesteld en werd over berichten die verband hielden met de neutraliteit van Nederland in het conflict, 'dag of nacht' met de betreffende regeringsinstanties overleg gepleegd. Van politieke redevoeringen door Europese staatslieden zouden slechts de feiten worden weergegeven, met weglating van alle propaganda.⁴⁵

Daarnaast ging het ANP er toe over om 'in 's lands belang' en 'overeenkomstig de eischen van den tijd', de regering diverse diensten te bewijzen 'door alle verzoeken harezijds in te willigen, om ruime openbaarheid te geven aan alle crisismaatregelen, waarbij het trotseerde het misnoegen van het luisterend publiek - vooral als vaak dezelfde ambtelijke berichten op uitdrukkelijk verlangen tot twee- en meermalen toe werden herhaald'.⁴⁶

1.4 De positie van het ANP-radionieuws opnieuw betwist

De algemene overeenkomst van 1936 tussen radio en pers en de daarop gebaseerde afzonderlijke contracten tussen ANP en omroepen, hadden een einde gemaakt aan een lange reeks

geschillen en 'een periode van vrede' ingeluid. 'Zonder deze overeenkomsten ware een radio-pers-oorlog onvermijdelijk geweest', schreef ANP-directeur Van de Pol in januari 1939.⁴⁷ Ondanks die overeenkomsten en ondanks de belangrijke positie die de ANP-radionieuwsdienst met ruggesteun van de overheid had verworven, ontstonden er in de loop van 1939 toch weer problemen. De omroepen waren ontevreden over de vorm waarin de nieuwsberichten werden uitgezonden. AVRO-directeur W. Vogt werkte zelfs een serie nieuwsberichten uit zoals die naar zijn mening geschikt zouden zijn.⁴⁸ Een van de gevoeligheden betrof de wijze waarop het ANP berichtte over zaken die het beleid van de omroeporganisaties betroffen. De omroepen zouden het liefst zien dat iedere voorgenomen publicatie eerst met het Centraal Bureau voor den Omroep zou worden besproken, een eis die door het ANP zonder meer werd afgewezen.⁴⁹

De principiële achtergrond van de problemen vormde de mening van de omroepen dat zij zeggenschap konden laten gelden 'over de wijze van samenstelling, den omvang en de soort der radio-nieuwsberichtgeving'. Het ANP stelde daartegenover dat alleen het ANP de verantwoordelijkheid kon nemen voor de samenstelling van het nieuws 'en dat zeggenschap van derden daarin niet kan worden erkend of toegelaten, aangezien dit in strijd zou zijn met de goede naam en faam van het persbureau'.⁵⁰

Het antwoord op de vraag wie nu precies verantwoordelijk was voor de radionieuwsdienst bleef open. De omroepen meenden dat zij als opdrachtgevers het laatste woord hadden maar dat het ANP zich daarentegen steeds meer de allures van een eigen omroepje was gaan aanmeten. Het persbureau verdedigde zich door er op te wijzen dat het publiek wel degelijk het ANP verantwoordelijk hield voor de inhoud van de bulletins. Er was, nog steeds volgens het ANP, zelfs een feitelijk toestand ontstaan waarbij het ANP rechtstreeks verantwoordelijk was aan de regering.⁵¹

Een oplossing van deze kwestie via een herziening van het agreement van 1936 bleef uit. ANP-directeur Van de Pol vergeleek de de situatie tussen omroep en ANP met die van twee worstelaars die om elkaar heen bleven draaien zonder dat iemand vat op de ander wist te krijgen. In een overleg met de Raad van Beheer van het ANP in maart 1940, verklaarde Van de Pol dat hij er steeds op uit was geweest om de omroeporganisaties ieder stukje grond te betwisten dat zij wilden bezetten om later een eigen nieuwsomroep te kunnen beginnen.⁵² De echte bezetting maakte aan alle discussies voorlopig een einde.

1.5 Hernieuwde strijd na de bevrijding

De verhouding tussen ANP en omroepen onderging vergaande veranderingen ten gevolge van de bezetting. Het persbureau en de radionieuwsdienst kwamen onder Duitse controle te staan. Berichtendoorgave van Engelse en Amerikaanse persbureaus werd verboden, waardoor de (buitenlandse) nieuwsvoorziening geheel kwam te leunen op die van het Deutsches Nachrichtenbüro (DNB) en gelijkgeschakelde persbureaus uit andere bezette landen. Binnenlandse berichtgeving werd vanzelfsprekend onderworpen aan censuur; daarnaast verzorgde het ANP door de Duitsers geïnspireerde commentaren. Het leverde in de volksmond een nieuwe uitleg op van de afkorting ANP: 'Adolfs Nieuwste Papegaai'.

Op 13 maart 1941 kwam er een einde aan de gecensureerde programmadeelname van de afzonderlijke omroepverenigingen. In hun plaats kwam de Rijksradio 'De Nederlandsche Omroep' (NO), een staatsomroep naar Duits voorbeeld. De nieuwe omroep kreeg per 1 april van datzelfde jaar ook een eigen nieuwsdienst, de 'Berichtendienst Nederlandsche Omroep' (BNO). Het oude kantoor van de radionieuwsdienst aan de Herengracht 576 in Amsterdam

werd verruild voor een ander onderkomen, aanvankelijk in Den Haag, maar vanaf 1 oktober 1943 aan het Melkpad 34 in Hilversum. Vanuit de villa 'Nieuwen Engh' werd tot in 1981 het radionieuws verzorgd.⁵³

Vanaf mei 1945 duurde het echter nog ruim vier jaar voordat het ANP de radionieuwsuitzendingen weer onder zijn hoede kreeg. Na de Duitse capitulatie werd de radionieuwsvoorziening onderdeel van de uitzendingen van Radio Herrijzend Nederland, de zender van het Militair Gezag die in het bevrijden zuiden van Nederland van start was gegaan. Al in juni 1945 werden er door majoor H.J. (Henk) van den Broek (die in Londen in de leiding zat van Radio Oranje), plannen gemaakt voor een aparte radionieuwsdienst. Die zou in zijn ogen een soort 'Radiovoorlichtingsdienst' moeten worden, met allerlei afdelingen voor ondermeer reportages, bulletins en commentaren. De door minister van Binnenlandse Zaken dr. L. Beel ingestelde 'Commissie voor den Omroep', die zich over de samenstelling van de radioprogramma's moest buigen zolang de definitieve vorm van het naoorlogse omroepbestel niet vaststond, besloot echter dat de dienst het karakter zou moeten krijgen van een normale radionieuwsdienst.⁵⁴

Deze dienst startte bescheiden, met ondermeer de twee vooroorlogse ANP-nieuwslezers Anton de Vletter en Jan Bakker Niemeyer ('James Yoland').⁵⁵ Na Herrijzend Nederland kwam de dienst te ressorteren onder de Stichting De Nederlandsche Radio-omroep in den Overgangstijd (Radio Nederland in Overgangstijd), waarna hij begin 1947 overging naar de zojuist opgerichte Stichting Nederlandse Radio Unie (NRU). De NRU was een facilitair bedrijf waarin de omroepen onder andere het beheer van hun koren, orkesten en studio's onderbrachten. Bovendien kreeg de NRU de verantwoordelijkheid voor de gezamenlijke programma's van de omroepen, waaronder de nieuwsuitzendingen. Daardoor werd vanaf dat moment de NRU de voornaamste tegenspeler in de moeizame besprekingen die het ANP sinds de bevrijding voerde om de historische rechten op de radionieuwsvoorziening in ere te herstellen.

Op de belangrijke veranderingen in de maatschappelijke context, die van invloed waren op deze besprekingen, zal in een latere paragraaf aandacht worden besteed. Hier volstaat voorlopig de constatering dat het ANP niet uitsluitend als nieuwsbron voor de radio wilde fungeren maar daarentegen weer de gehele verantwoordelijkheid voor de radionieuwsuitzendingen opeiste. Algemeen ANP-hoofdredacteur D.J. Lambooy zag zelfs het liefst dat het persbureau 'als zelfstandige omroeporganisatie' zendtijd zou krijgen.⁵⁶ Daartegenover meende een aantal omroepen de taak van de nieuwsvoorziening heel goed zelf te kunnen vervullen. Er volgden gecompliceerde en slepende onderhandelingen, waarvan de details voor een belangrijk deel al elders beschreven zijn.⁵⁷ Uiteindelijk werd op 5 november 1948 een overeenkomst bereikt tussen ANP en NRU. Daarbij gaf waarschijnlijk de doorslag dat de omroepen bang waren dat de regering inderdaad wel eens aan het ANP zelf zendtijd zou kunnen geven.⁵⁸

Toch moest ook het ANP water bij de wijn doen. Zo bleef de Radionieuwsdienst in Hilversum gevestigd, zoals de omroepen wilden, en verhuisde de dienst niet naar Den Haag, zoals het ANP had gewild. Het personeel van de bestaande Radionieuwsdienst, inclusief de chef, werd door het ANP overgenomen en kwam onder de ANP-directie en hoofdredactie te ressorteren. Ook bleef in het gebouw aan het Melkpad de zogenaamde 'Monitordienst' of 'radio-luisterdienst' van de NRU gehandhaafd. Dat gebeurde 'ter ondersteuning en controle van de nieuwstijdingen en andere berichten, die het A.N.P. van zijn reguliere bronnen ontvangt' en om om afgeluisterde etherberichten eventueel aan het overige radionieuws toe te

voegen. Ook werd er een commissie van toezicht benoemd, bestaande uit vertegenwoordigers van ANP en NRU, die controle zouden uitoefenen op de uitzendingen.⁵⁹

Uiteindelijk duurde het nog tot 1 september 1949 voordat de nieuwsdienst definitief aan het ANP werd overgedragen. Eén van de kwesties waarover nog druk werd onderhandeld, was de inhoud van de instructie aan de nieuwe hoofdredacteur van de Radionieuwsdienst, Sal Witteboon. De uitgewisselde concepten van die instructie - de definitieve versie kwam in het bestek van dit onderzoek niet boven water - illustreren de gevoelige verhoudingen die er tussen pers (ANP) en omroep op dat moment bestonden.

Gestipuleerd werd dat het hoofd zijn beleid zou voeren volgens aanwijzingen van de Algemeen Hoofdredacteur, binnen het raamwerk van 'het Contract Radio-Pers'. Vanzelfsprekend werd van hem 'volstreekte onpartijdigheid' en 'volstreekte objectiviteit' verlangd, maar die zou extra moeten gelden waar het nieuws over de omroepen zelf betrof. In het blijkbaar van de NDP afkomstige concept viel te lezen dat uit de 'sfeer van vertrouwen' tussen Radio en ANP diende voort te vloeien 'dat, vóór tot uitzending of doorgifte aan het Hoofdkantoor van het A.N.P. van zulke berichten wordt overgegaan, volgens goede journalistieke gewoonte, tevoren wordt geïnformeerd naar de juistheid der berichten en acht wordt geslagen op de gevolgen, welke aan publicatie of uitzending zijn verbonden'.⁶⁰

In het 'tegenconcept' van de omroepen werd gewezen op de omstandigheid dat de Radionieuwsdienst inmiddels al vier jaar 'zelfstandig' gefunctioneerd had voordat het ANP weer verantwoordelijk werd. Het Hoofd van de Radionieuwsdienst werd dan ook geacht 'door het aannemen van een verstandige en plooibare houding tegenover de vertegenwoordigers van de Nederlandsche Radio Unie [te] voorkomen, dat de nieuwe verhouding in de praktijk noemenswaard afwijkt van de oude'. In een ander artikel werd nog eens extra de noodzaak van nauw contact met het radiobedrijf onderstreept, dat mede inhield 'dat de wijze waarop hij functionarissen van de N.R.U. tot het gebouw toegang verschaft en hen daarin ontvangt en bejegt dan wel de wijze waarop hij met hen verkeert, steeds alle kenmerken van hoffelijkheid en plaatsbesef zal bezitten'.⁶¹

Nadat al dit soort wederzijdse gevoeligheden hun contractuele neerslag hadden gekregen, kon de ANP-Radionieuwsdienst eindelijk van start. Op 1 september 1949 klonk bij het begin van de eerste nieuwsuitzending de aankondiging: 'Hier zijn de nieuwsberichten van de Radionieuwsdienst verzorgd door het Algemeen Nederlands Persbureau, het ANP'.⁶²

1.6 De Radionieuwsdienst terug bij het ANP

Ondanks de overdracht van de Radionieuwsdienst aan het ANP in het najaar van 1949 was de kou tussen het persbureau en de NRU nog niet definitief uit de lucht. Nog jarenlang werd er gediscussieerd over de hoogte van de betalingen door de NRU aan het ANP. Ook nadat in 1951 hierover een overeenkomst was bereikt, bleef het ANP aandringen op verhoging van de bijdrage. Het ANP wilde die koppelen aan de hoogte van het luistertal van de inmiddels populaire nieuwsuitzendingen. De NRU voelde weinig voor zo'n verhoging zolang ze in een 'klantenverhouding' tot het ANP stond en niet was vertegenwoordigd in de Raad van Beheer van het ANP. Om aan het jaarlijks terugkerende gesteggel over de vergoedingen een einde te maken werd in 1956 een commissie van drie benoemd die het jaar daarop een bindend advies uitbracht. Voor de NRU betekende dat een aanzienlijke verhoging van de kosten, maar er stond ook iets tegenover. Ongevraagd had de commissie de mening uitgesproken dat het voor de goede verstandhouding bevorderlijk zou zijn wanneer de NRU zou toetreden tot het ANP en een zetel in de Raad van Beheer zou krijgen. Na enig gemor gingen de ANP-deelnemers

met die uitbreiding akkoord. Het NRU-bestuur wees programmacommissaris J.B. Broeks aan als haar vertegenwoordiger in de Raad.⁶³

In het midden van de jaren zestig maakte de Radionieuwsdienst slechts zijdelings deel uit van de discussies tussen ANP en NRU over een extra zetel in de Raad van Beheer, die recht zou moeten doen aan de positie van het nieuwe medium televisie. Enkele jaren later brandde echter opnieuw de strijd om de radionieuwsdienst los. Als gevolg van de fusie op 29 mei 1969 tussen de NRU en de Nederlandse Televisie Stichting (NTS) tot de Nederlandse Omroep Stichting (NOS), ontstond er binnen de nieuwe organisatie een discussie over de integratie van de nieuwsdiensten van radio en televisie. Een intern rapport van een in november 1969 speciaal daartoe benoemde NOS-adviescommissie, de subcommissie Radionieuwsdienst, lekte medio 1970 uit. De commissie, die adviseerde aan de Programma Beleidcommissie van de NOS, concludeerde onomwonden dat het bestaan van een ANP-Radionieuwsdienst onzinnig was en dat die dienst door de NOS zelf verzorgd zou moeten worden. Er werd daarom gepleit voor een loskoppeling van ANP en Radionieuwsdienst.⁶⁴

De plannen leidden tot grote onrust bij ANP en NDP. De Radionieuwsdienst werd beschouwd als een belangrijk en prestigieus uithangbord van het ANP. Bovendien raakten de plannen de altijd gevoelige zenuw van de relatie tussen omroepen en pers, die laatstelijk op 10 april 1968 weer geregeld was. Ook de Tweede Kamer boog zich over de kwestie, waarbij een motie werd ingediend die voor behoud van de Radionieuwsdienst ANP pleitte. Er ontstonden daarop jaren voortslepende onderhandelingen tussen delegaties van NDP, waarin ook ANP-vertegenwoordigers waren opgenomen, en NOS. Daarin leverde de NOS kritiek op de historisch gegroeide situatie waarbij nieuwsleverancier ANP zelf ook de selectie en redactie van het nieuws voor de bulletins bepaalde. Het ANP stelde daar tegenover dat de Radionieuwsdienst bewezen had op betrouwbare en objectieve wijze de nieuwsvoorziening te kunnen verzorgen. Dat bleek ook uit algemene instemming die zij daarvoor ontving. De ANP-Radionieuwsdienst beschouwde zichzelf bovendien als een rustpunt in het aanbod van allerlei nieuws- en actualiteitenrubrieken van de omroepen.⁶⁵

Pas in de loop van 1974 leidden de besprekingen tussen NDP en NOS tot een ontwerp-aanvulling van het bestaande contract tussen pers en omroep. Met uiteindelijke verantwoordelijkheid van de NOS bleef de Radionieuwsdienst opgedragen aan het ANP. Wel zou de aankondiging van de nieuwsuitzendingen worden aangepast. In plaats van 'Radionieuwsdienst ANP' werd geopend met: 'Radionieuwsdienst, verzorgd door het ANP' - een formulering overigens die een paar jaar tevoren ook al een tijd in gebruik was geweest en die de eindverantwoordelijkheid onderstreepte van NRU respectievelijk NOS. Verder werd voorzien in een 'contactorgaan op beleidsniveau', waarin zowel ANP als NOS vertegenwoordigd zouden zijn. Tevens werden een aantal journalistieke normen gepreciseerd en aan het contract gehecht die de kwaliteit en de objectiviteit moesten waarborgen en waaraan de feitelijke berichtgeving moest voldoen.⁶⁶

Eén struikelblok bleef nog bestaan, de eis van de NOS om doorslaggevende zeggenschap te hebben bij de benoeming van het hoofd van de Radionieuwsdienst. ANP en NDP wezen dat verlangen af. Uiteindelijk rolde er een compromis uit de bus waarbij het hoofd benoemd werd door het ANP, op bindende voordracht van de NOS. Die voordracht zou plaats vinden na vooroverleg waarin een lijstje werd opgesteld met voor het ANP aanvaardbare kandidaten. Vanwege de onderhandelingen over dit geschilpunt trad het definitieve contract pas op 1 januari 1976 in werking.⁶⁷

1.7 De ANP-Radionieuwsdienst onder groeiende druk

De fundamentele discussie over de problematiek van de nieuwsgaring- en verspreiding in Nederland in het algemeen leek met de overeenkomst van 1976 uiterlijk tot stilstand gekomen. Op de feitelijke ontwikkelingen had dat evenwel geen invloed. In de praktijk ging het gemorrel aan de sloten gewoon door. In 1980 constateerde de Radionieuwsdienst met ongerustheid 'een min of meer nieuw fenomeen: zendgemachtigden die zelf radio-nieuwsdienstje spelen'. Het bleek dat sommige omroepen regelmatig nieuwsbulletins brachten die ten dele werden samengesteld 'aan de hand van de ANP-telex of van "onze" uitzendingen'.⁶⁸

Het probleem was niet geheel nieuw: al in de jaren zestig was er een conflict geweest met de piratenzender Radio Veronica die berichten uit het ANP-radionieuws overnam. Om hierover zekerheid te verkrijgen had hoofdredacteur Sal Witteboon een gefingeerd bericht samengesteld over een brand in het niet-bestaande plaatsje Withuizen, dat vervolgens door Veronica was overgenomen. Witteboon had zijn bewijs, maar hij kreeg een geweldige uitbrander van zijn superieuren, omdat hij de geloofwaardigheid van het ANP in het geding had gebracht.⁶⁹

Het 'zelf radionieuwsdienstje spelen' in 1980, had evenwel niet, zoals bij Veronica, met gemakzucht te maken. Blijkbaar bestond er bij de omroepen een niet te remmen behoefte aan een ruimere nieuwsvoorziening, waaraan de RND-ANP niet kon voldoen. De situatie werd zelfs nog ongunstiger voor de nieuwsdienst. In 1984 verminderde de NOS het aandeel van de Dienst binnen de totale zendtijd van de NOS-radio. De uitbreiding van de RND-zendtijd uit 1981 werd meer dan teruggedraaid door een bekorting van 27 minuten per dag. De voornaamste reden lag in de bezuinigingen die minister Brinkman van WVC de omroep oplegde. De NOS trachtte die voor een deel af te wentelen op het ANP, dat contractueel voor een vast jaarlijks bedrag nieuwsbulletins leverde. Omdat de NOS naar rato van zendtijd geld kreeg uit de omroepgelden, leverde het afknabbelen van zendtijd voor het ANP geld op terwijl het contract tussen ANP en NOS gewoon gehandhaafd bleef.⁷⁰

In de daaropvolgende onderhandelingen maakte het ANP zich sterk voor het behoud van zo veel mogelijk 10-minutenbulletins. Deze 'werden en worden door de directie van het ANP essentieel geacht voor de evenwichtige nieuwsberichtgeving op de Nederlandse radio'. Om ze te behouden werd aangeboden om de bulletins op Hilversum IV, alsmede een laat bulletin op Hilversum II te laten vervallen. Het gevolg hiervan was dat sommige omroepverenigingen op Hilversum IV, dat nu geheel van nieuws was verstoken, in hun zendtijd met 'niewsbulletin-achtige uitzendingen' begonnen. Vaak gebeurde dat op momenten waarop voordien de RND-bulletins te horen waren geweest. Het protest van het ANP tegen die gang van zaken bij de NOS leidde uiteindelijk tot terugkeer van de 'oude' bulletins.⁷¹ De overwinning bleek evenwel van tijdelijke aard, want in 1985 werd het ANP opnieuw geconfronteerd met een zendtijdvermindering, die zelfs aanleiding gaf tot Kamervragen aan de minister van WVC.⁷²

Het gevolg van de zendtijdbekortingen van het ANP enerzijds en de mede daardoor bevorderde opmars van de omroepen anderzijds, was uiteindelijk een wederzijdse toenadering. In de praktijk groeiden de RND en de actualiteitenrubrieken van de omroepen in de jaren tachtig steeds meer naar elkaar toe. De verhuizing van de RND van de villa aan het Melkpad naar het Omroepkwartier in 1981, bracht hen letterlijk al dichterbij elkaar. Het proces werd vervolgens versneld door een nieuwe ontwikkeling op radiogebied, de opkomst van de regionale omroepen. Deze omroepen verkregen vanaf 1 oktober 1989 een aanzienlijke

uitbreiding van het aantal uren op het FM-net. Radio 1, zoals het oude Hilversum I inmiddels was gaan heten, werd 'verbannen' naar de middengolfzender.

Door deze ontwikkeling werd daadwerkelijke samenwerking tussen RND en omroepen onvermijdelijk. Het antwoord op een dreigend verlies aan luisteraars werd gezocht in het geven van een nadrukkelijker nieuwskarakter aan Radio 1. De zender kreeg aparte bulletins die niet op een van de andere zenders te horen waren (tot dan toe werden dezelfde bulletins voor verscheidene zenders gebruikt). Het nieuws van de Radionieuwsdienst zou tevens verhelderd en verlevendigd worden door citaten uit de eigen mond van personen die in het betreffende nieuws een rol speelden. Die citaten, 'quotes', zouden worden betrokken van de actualiteitenrubrieken van de landelijke omroepen.⁷³

Het experiment was niet geheel nieuw - in de jaren veertig en vijftig werd er soms ook al gewerkt met 'live' fragmenten. De Nederlandse zakenman Bernard Person trad op als buitenlands correspondent in New York, in het bijzonder voor nieuws over en uit de Verenigde Naties. Zijn verhalen werden op plaat opgenomen en overgevoerd. De geselecteerde passages werden in de AVRO-studio tijdens de nieuwsuitzendingen afgespeeld op de aangegeven momenten. Dat het om platen ging was bij de luisteraars onbekend. Toen er eens een plaat zoek raakte tussen het Melkpad en de AVRO-studio, las een nieuwslezer die de stem van Person goed kon imiteren, de passage voor vanaf de getypte tekst die de plaat altijd begeleidde.⁷⁴

De hernieuwde poging om het nieuws met 'live' stemmen te verlevendigen bleek al snel omstreden. Niet iedereen was ervan gediend. Daarnaast bleek het verzamelen van de fragmenten kostbaar. In 1992 werd daarom besloten met de stemfragmenten op te houden.⁷⁵

In datzelfde jaar werden de banden tussen de RND en de radio-actualiteitenrubrieken van de publieke omroepen nog nauwer aangehaald. Eén uur voor de uitzending van de grote bulletins op Radio 1 verstrekke de RND aan de aansluitende actualiteitenrubriek informatie over de vermoedelijke onderwerpen.⁷⁶ Ook startte in 1993 een discussie over de vraag naar een betere stroomlijning van de nieuwsvoorziening en de mogelijke rol van de RND daarbij.

Die discussie kwam in 1994 in een geheel nieuw licht te staan door een drastische stap van de NOS: de plotselinge beëindiging van de samenwerking met het ANP inzake de Radionieuwsdienst. De NOS besloot dat zij ook in de nieuwsuitzendingen via de radio 'haar eigen identiteit wilde manifesteren'. In dat nieuwe beleid was geen plaats meer voor een uitbesteding van de nieuwsvoorziening aan een buitenstaander als het ANP. Vanzelfsprekend werd de beslissing van de NOS het persbureau 'in hoge mate' betreurd. Het ANP raakte daarmee 'een deel van zijn vaandel-functie als nieuwsbrenger' kwijt. De luisteraars zouden het, aldus het ANP zelf, voortaan 'zonder de de vertrouwde en betrouwbare kwaliteits-aanduiding van het ANP moeten doen'.⁷⁷

De Radionieuwsdienst ging met zijn personeel over naar de NOS. Daarmee was de strijd tussen omroep en pers over de nieuwsvoorziening via de radio na bijna zestig jaar eindelijk, zonder al te veel ophef, in het voordeel van de omroep beslecht. Het ANP zelf functioneerde nog slechts als leverancier van nieuws. Die positie bleef tot op heden onaangetast. Het aloude gevaar dat de omroepen, i.c. de NOS, een eigen nieuwsdienst zouden opzetten, leidde recentelijk nog tot ingrijpende reorganisaties bij het ANP die tot doel hadden de produktie beter af te stemmen op de behoeften van de audio-visuele media. Voor de NOS was dat aanleiding het contract met het ANP wederom voor een aantal jaren te verlengen.⁷⁸

2. POLITIEK-SOCIALE BETEKENIS VAN RADIONIEUWS

2.1 Algemene opmerkingen

In de voorafgaande paragrafen heeft de nadruk vooral gelegen op de institutionele aspecten van het radionieuws, zoals die tot uitdrukking kwamen in de moeizame relatie tussen pers en omroep. Uit deze geschiedenis van voortdurende strijd om de zeggenschap over het radionieuws valt impliciet al veel af te leiden over de betekenis van deze vorm van nieuwsvoorziening, en daarmee ook van het produkt, de bulletins. In de hierna volgende paragrafen zal het accent worden verlegd naar de politiek-sociale aspecten van radionieuws. Daarbij is het een probleem dat er weinig context is waartegen deze aspecten reliëf kunnen krijgen. De ontwikkeling van de historiografie van radio en omroep in bredere zin is nog altijd bezig met een, zij het inmiddels goed op gang gekomen, inhaalmanoeuvre. De politieke aspecten van de omroepgeschiedenis zijn daarin, vanwege het sterke zuil karakter van de omroepen, verhoudingsgewijs het best aan bod gekomen. Ook is er inmiddels een grotere aandacht ontstaan voor de inhoud van programma's en de ontwikkelingen daarbinnen. Desondanks is er nog steeds sprake van grote lacunes, zoals ondermeer blijkt uit het pleidooi voor een 'sociale geschiedenis van de omroep', dat vooral de laatste jaren regelmatig wordt gehoord.⁷⁹

Gezien deze situatie kan een (politiek-) sociale geschiedenis van het radionieuws, zeker in het kader van dit rapport, slechts tot een verkenning beperkt blijven. Uitgaande van de beperkingen is in het hiernavolgende een poging ondernomen een aantal gegevens van zowel kwantitatieve als kwalitatieve aard te verzamelen die een indruk helpen geven van de politiek-sociale betekenis van het radionieuws. Onder die opzettelijk brede term 'politiek-sociaal' vallen in dit verband de plaats en betekenis, zowel objectief als toegedacht, van radionieuws in relatie tot de uitoefening van macht en invloed maar ook, mede in verband daarmee, de rol van de radionieuwsvoorziening in relatie tot het publiek.

Het bronnenmateriaal op basis waarvan aan deze aspecten aandacht kan worden geschonken is, zeker voor de vroegste perioden en vooral waar het gaat om kwantitatief materiaal, fragmentarisch. Getracht is om in combinatie met gegevens en inzichten die buitenlands onderzoek hebben opgeleverd, een aantal lacunes te vullen.

2.2 Betekenis van nieuwsvoorziening voor de opkomst van radio

In de gangbare historiografische verklaringen voor de snelle groei en populariteit van radio wordt vooral de nadruk gelegd op het verstrooiende element dat de radio-uitzendingen boden.⁸⁰ Daardoor is de studie naar de betekenis van de nieuwsfunctie voor de spectaculaire opkomst van radio onderbelicht gebleven. Voor een deel is die eenzijdigheid waarschijnlijk verklaarbaar uit een gebrek aan harde gegevens. Misschien speelt ook een rol dat de historiografie zich sterk heeft gericht op het verzuilde karakter van het omroepbestel en daarmee vooral op de politiek-culturele aspecten van de omroepgeschiedenis. Daardoor viel - en valt nog steeds - het in dat opzicht moeilijker te duiden ANP-nieuws buiten de aandacht. Daarbij zou ook een rol kunnen spelen dat de ogenschijnlijke vanzelfsprekendheid van het radionieuws door onderzoekers te gemakkelijk werd geaccepteerd. Ook het gebrek aan de theoretische en praktische gereedschappen om het onderwerp aan te vatten kan een belemmering hebben gevormd.

Waar de oorzaak van de lacune ook precies mag liggen, het gebrek verdient in ieder geval snel te worden verholpen. Daartoe bestaan ook wel mogelijkheden. De schaarse harde gegevens over de betekenis van radionieuws kunnen worden aangevuld met veel indicaties van meer kwalitatieve aard, die vooral van belang zijn voor de vroegste perioden. Zo levert bijvoorbeeld juist het radionieuws een interessant voorbeeld van de betovering die van het nieuwe medium uitging op de snel groeiende schare luisteraars. Vanaf het moment dat Vaz Dias nieuws ging leveren aan de eveneens snel groeiende omroepverenigingen, werd aan het begin van elke nieuwsuitzending de naam van het persbureau genoemd. De gretigheid waarmee blijkbaar het nieuws werd opgenomen leidde er ook toe dat de naam van de nieuwsleverancier grote bekendheid kreeg. Ook nadat het ANP in 1935 de verzorging van het radionieuws had overgenomen, bleef in de volksmond de radionieuwsdienst tot ver na de oorlog bekend onder de naam 'Vaz Dias'.⁸¹

De betekenis van nieuwsvoorziening voor de populariteit van de radio wordt verder onderstreept door gegevens uit het buitenland. Studies naar de ontwikkeling van het medium radio in de Verenigde Staten bijvoorbeeld leggen een rechtstreekse relatie tussen de toegenomen betekenis van radio als nieuwsmedium en de sterk groeiende nieuwsbehoefte als gevolg van de internationale crises van de late jaren dertig en de daaropvolgende wereldoorlog.⁸² Volgens sommige auteurs was het zelfs bij uitstek radio die massa-belangstelling voor buitenlandse politiek creëerde en daardoor het voornaamste medium werd in de succesvolle strijd tegen het isolationisme.⁸³

In Nederland speelde de berichtgeving over de internationale ontwikkelingen in de late jaren dertig waarschijnlijk eveneens een belangrijke rol in de opkomst van de radio. Dat valt voor een deel af te leiden uit het belang dat de overheid in de late, crisisvolle jaren dertig aan het radionieuws hechtte en dat, zoals reeds is beschreven, er toe leidde dat het ANP zich een praktisch monopolie op dat terrein verwierf. Los van dat afgeleide bewijs zijn er ook directere aanwijzingen voor de snelle emancipatie van radionieuws ten gevolge van de internationale spanningen. Voor veel bedrijven bijvoorbeeld, vooral zij die internationaal opereerden, vormde de onzekere politieke situatie aanleiding om in de kantoorgebouwen radio-ontvangst-installaties te plaatsen 'met de uitsluitende bedoeling tijdens de kantoor-uren ook de nieuwsberichten te kunnen opvangen'.⁸⁴ De gretigheid naar actueel nieuws bij het grote publiek bleek uit het verzoek van de gezamenlijke bioscoop- en schouwburgdirecties om de nieuwsberichten van 8 uur 's avonds op een ander tijdstip uit te zenden. Zij waren ervan overtuigd dat het bezoek aan hun etablissementen daardoor werd geschaad.⁸⁵

De groeiende band tussen ANP en luisteraars vertaalde zich in aandacht van andere media voor de radionieuwsdienst - een ontwikkeling die ook in het buitenland zichtbaar was. De mens achter de stem was lange tijd vrijwel anoniem gebleven, maar vanaf het najaar van 1938 kwamen er journalisten, persfotografen 'en zelfs cameramensen van het filmjournaal' bij de radionieuwsdienst langs om de plotseling opgekomen nieuwsgierigheid bij het publiek te bevredigen. De bulletins die werden voorgelezen door de fors bebaarde nieuwslezer James Yoland (pseudoniem van D.H.B. Bakker Niemeyer) werden op die manier zelfs bekend als 'het nieuws van de man met de baard'.⁸⁶

De toegenomen aandacht voor het radionieuws in een tijd van grote politieke spanningen bleek ook uit de kritiek op de uitzendingen. Van NSB-zijde klonk het verwijt dat het ANP meer Engelse en Franse berichten van Reuter en Havas gaf dan van het DNB (Deutsches Nachrichten Büro), terwijl communisten klaagden over het vrijwel negeren van Tass bij een gelijktijdige overaandacht voor het DNB. Het verwijt vormde voor de Radoraad aanleiding om de uitzendingen regelmatig te controleren op mogelijke partijdigheid. Radi-

oraad-voorzitter P.S. Gerbrandy kwam daartoe zelfs verscheidene malen naar Hilversum om zich er persoonlijk van te overtuigen dat de afgesproken gedragslijnen werden gevolgd. Die behelsden dat de redacteuren 'voor ieder land het eigen persbureau als toonaangevend aannemen voor gebeurtenissen binnenslands'. Berichten van propagandistische aard, dus zonder feitelijk nieuws, werden niet opgenomen en bovendien werd altijd de bron van een bericht vermeld.⁸⁷

Toch leidde ook die oplossing naar de mening van kritische luisteraars soms tot kwalijke gevolgen. De aandacht waarmee het radionieuws werd gevolgd bleek uit de klacht dat 'veel letterlijk vertaalde schijn-nieuwsberichten van het D.N.B., die van te voren zorgvuldig zijn opgemaakt en meer met iets anders als met nieuws te maken hebben', door het ANP werden uitgezonden.⁸⁸ Deze opvatting bleek ook door bepaalde autoriteiten te worden gedeeld. Het resulteerde niet alleen in een bekorting van de betreffende berichten (vaak ging het om redevoeringen), maar ook ging het probleem bij de betrokken instanties deel uitmaken 'van de gedachtenwisseling, welke wekelijks, de laatste tijd bijna dagelijks, aan deze aangelegenheid wordt gewijd'.⁸⁹ Ook dat onderstreept nog eens de omvang van de betekenis die het radionieuws zich in de jaren dertig wist te verwerven.

2.3 De oorlog en de doorbraak van radio als massamedium

De overheidsbemoeyenis met het radionieuws vormt een illustratie van de potentiële invloed op de publieke opinie die het medium werd toegedacht. Dat geloof nam gedurende de Tweede Wereldoorlog nog sterker toe. De oorlog introduceerde radio als een geheel nieuwe propagandavorm en veel mensen meenden een systematisch verband te kunnen leggen tussen het succes van het nationaal-socialisme, de nazi-propaganda en de media.⁹⁰ De beroemde media-deskundige Marshall McLuhan concludeerde zelfs: 'That Hitler came into political existence at all is directly owing to radio and public-address systems'.⁹¹

Alle partijen in de oorlog maakten gebruik van radio, variërend van 'normale' voorlichting - uiteraard altijd onder censuur - tot vormen van grijze en zelfs zwarte propaganda door middel van clandestiene radiozenders. Het geloof in de mogelijkheden van radio werd gevoed door de inderdaad massaal toegenomen belangstelling voor radio als informatiemedium. De populariteit van Radio Oranje bijvoorbeeld heeft, ondanks de kritiek die de illegale pers ook regelmatig uitoefende op de kwaliteit van de berichtgeving, de positie van radio als nieuwsmedium ongetwijfeld bevorderd.

Het geloof in de grote macht van het nieuwe medium leefde begin jaren vijftig ook binnen Radionieuwsdienst zelf zeer sterk. Het vormde zelfs aanleiding tot de gedachte een onderzoek te laten instellen naar het mogelijke ontstaan van 'psychosen' ten gevolge van tekortkomingen van de Dienst. Aanleiding vormden onder andere eerdere ervaringen met telefoontjes van angstige verwanten na nieuwsberichten over gesneuvelden tijdens de Politie Acties. Ook werd er verwezen naar het fakebericht dat op een zondagmiddag in november 1952 direkt na de nieuwsuitzending was uitgezonden. Een blijkbaar op Orson Welles' 'War of the Worlds' geïnspireerd hoorspel, opende met het bericht dat een vloot van honderd vliegende schotels op weg was naar de aarde. Daarop waren veel verontruste reacties gevolgd, evenals kritiek.⁹²

Behalve het geloof in de grote macht van het medium speelden ook objectieve factoren een rol bij de ontwikkeling van radio als informatiemedium. De geweldige naoorlogse groei van het nieuwsaanbod, een gevolg van de ingrijpende politieke en sociale veranderingen die de oorlog hielp te bewerkstelligen, leidde tot een expansie van alle

bestaande kanalen voor nieuwsvoorziening. Radio maakte daar een belangrijk onderdeel van uit. Wereldwijd vond een snelle groei en uitbreiding plaats van radiostations, die allemaal prestige en invloed genoten dankzij hun nieuwsdiensten.⁹³

Tegen die achtergrond wordt ook duidelijk waarom de felheid waarmee het ANP in de tweede helft van de jaren veertig streed om het beheer over de radionieuwsdienst terug te krijgen, slechts gedeeltelijk verklaarbaar is als een voortzetting van de vooroorlogse discussies tussen radio en pers. De strijd die na 1945 werd gevoerd over de radionieuwsdienst stond vooral in het teken van het besef bij alle betrokkenen van de 'kolossale ontwikkeling van de radio', zoals ANP-directeur Van de Pol het al in 1947 uitdrukte. 'Het is een ernstige fout, welke zich verschrikkelijk kan wreken wanneer men niet in de verte wil zien en geen rekening wil houden met de fantastische mogelijkheden van de technische ontwikkelingen op dit gebied', zo hield hij de dagbladenaren waarschuwend voor.⁹⁴

J.J.F. Stokvis, de latere hoofdredacteur van De Telegraaf, die kort na de oorlog fungeerde als chef nieuwsdienst van Radio-Nederland, wees al in een bijdrage uit 1946 op de veroudering 'als bij toverslag' van vooroorlogse opvattingen over de functie van radionieuws: 'Het onomstotelijke feit doet zich voor dat radio-nieuws (...) een integrerend onderdeel is geworden van het programma. Er zal op de wereld wel geen zichzelf respecterende omroep worden gevonden, die niet de grootste aandacht besteedt aan de nieuwsvoorziening.'⁹⁵

Ook andere deskundigen wezen op de bredere betekenis van de nieuwsfunctie van radio. 'Het nieuws symboliseert als het ware de informatieve functie van de radio-omroep (...)', schreef NCRV-bestuurder dr K. van Dijk in 1953 in zijn studie over radio en volksoontwikkeling.⁹⁶ Als een der eersten besteedde hij aandacht aan luistergewoonten, waarbij hij zich ondermeer baseerde op een onderzoek dat in 1949 in een Groninger stadswijk werd gehouden. Uit dat onderzoek bleek onder andere dat nieuws 'alle gemaakte onderscheidingen [in sociale klasse, leeftijd en sexe, PK] betreffende luistergewoonten in sterke mate doorbreekt'.⁹⁷ Topbeluisteringen vonden plaats bij het nieuws - en bij de bonte avonden, die eveneens veel luisteraars 'van andere lijnen' [lees: omroepen, PK] betrokken.⁹⁸

Bij de hoge score van het radionieuws leek ook mee te spelen de grote betrouwbaarheid - in relatie tot de gewone pers - die deze vorm van nieuwsvoorziening door de luisteraars werd toegekend. Van Dijk kwam op basis daarvan dan ook tot de 'niet overdreven' conclusie 'dat de radio-omroep als geheel zal meeprofiteren van het gezag van [de] nieuwsbulletins (...)'.⁹⁹ Deze observaties van Stokvis en Van Dijk worden ondersteund door soortgelijke bevindingen in buitenlandse studies. 'Feit is wel dat [de Belgen] die op de nationale radio afstemden dat in de eerste plaats deden voor het nieuws', schrijft bijvoorbeeld communicatiewetenschapper Jean-Claude Burgelman in zijn studie naar de partijpolitieke strijd om het Belgische omroepbestel. Ook hij wijst daarbij, naast veel andere verklarende elementen, op het 'aureool van authenticiteit en waarachtigheid', evenals dat van 'ongenaakbaarheid', waarmee radio leek te zijn omgeven; in de ogen van een publiek bovendien dat niet de kritische beluistering kende van vandaag de dag.¹⁰⁰

Duits onderzoek aan het begin van de jaren vijftig concludeerde eveneens dat de nieuwsuitzendingen voor luisteraars het belangrijkste onderdeel van het programma vormden en tegelijkertijd ook de hoogste luisterdichtheidscijfers te zien gaven.¹⁰¹ Het is een van de illustraties hoe radio in de jaren vijftig overal uitgroeide tot een massamedium van nationale betekenis. In Nederland bleek dat ondermeer uit de spectaculaire toename van het aantal radiotoestellen. In 1959 bezat 99% van de Nederlandse huishoudens een radiotoestel, tegen een maximum van 65% voor de oorlog. Het bezorgde de jaren vijftig de kwalificatie 'gouden jaren van de radio'.¹⁰² In zekere zin waren het tevens de gouden jaren van het radionieuws.

Volgens cijfers uit 1957 bereikte de inhoud van de op dat moment zeven dagelijkse nieuwsbulletins telkens gemiddeld 1,33 miljoen luisteraars, 'wier aantal op de zondagen [wanneer de kranten niet verschenen, PK] gemakkelijk het dubbele kan bereiken en zich in dagen van bijzondere spanning zelfs kan uitstrekken tot het gehele Nederlandse volk'.¹⁰³

Dat laatste verwees naar een cruciale functie van radio als - in ieder geval tot de opkomst van CNN - het bruikbaarste medium om in tijden van crisis aan de informatiebehoefte van de bevolking te voldoen. Zeker in de eerste naoorlogse decennia was de radio veel sneller dan de kranten en de nog embryonale televisie. Maar ook in de latere periode, in ieder geval tot televisie ergens begin jaren tachtig de fakkel overnam als voornaamste bron bij crises, bleef radio in ogen van het publiek het snelst in het brengen van het laatste nieuws.¹⁰⁴ In combinatie met de hoge geloofwaardigheid van het radionieuws, was vooral in crisistijden de radio het belangrijkste massamedium. De hiervoor aangehaalde opmerking uit 1957 verwees dan ook ongetwijfeld naar de op dat moment recente Hongaarse Opstand van november 1956, waarbij 'de R.N.D. [Radionieuwsdienst] veel lof oogstte voor de weloverwogen wijze, waarop in die spannende dagen (..) de radio-berichtgeving werd verzorgd'.¹⁰⁵

Maar ook los van de specifieke crisisfunctie kon het ANP in 1960 zelfs trots stellen: 'De Radionieuwsdienst is het best en meest beluisterde programma-onderdeel van de Radio'.¹⁰⁶ Latere onderzoeken naar het zogenaamde 'switch-gedrag' van luisteraars (het 'inkomen', respectievelijk 'weglopen' bij bepaalde programma-onderdelen), bevestigden het beeld van een bijzondere belangstelling voor de nieuwsuitzendingen.¹⁰⁷

De betekenis van het radionieuws in die jaren valt ook uit andere gegevens af te leiden. De programmering van radio in de jaren vijftig sloot nauw aan bij de sociale omstandigheden waaronder er geluisterd werd. Het luisteren naar de radio was bij uitstek een gezinsaanleg, waarbij iedereen zich op vaste tijden rond de radio schaarde, het imposante apparaat dat letterlijk een centrale plaats in huis innam. Vrouwen- en kinderprogramma's hadden, evenals familieprogramma's, hun eigen dagdeel waarop ze werden uitgezonden. De voornaamste nieuwsbulletins waren geprogrammeerd op de tijdstippen dat de echtgenoot thuis was uit zijn werk: acht, een en zes uur.¹⁰⁸ Dit laatste uitgangspunt was ook nog herkenbaar in 1971, toen de uitzendtijden van de nieuwsbulletins werden aangepast met het oog op behoeften die ontstonden door de voortgaande vervroeging van de werkbeindiging.¹⁰⁹

Het gezinskarakter van de radiobeluistering veranderde pas tegen het midden van de jaren zestig door de introductie van de transistorradio. Onderzoek uit 1967 maakte duidelijk dat op dat moment ruim 35% van de Nederlandse gezinnen inmiddels meer dan één radiotoestel in huis had. Parallel aan de ontwikkeling van het toestelbezit was er sprake van 'een individualisering van het radio-luisteren'. Volgens de onderzoeker zou dat dan ook aanleiding moeten geven tot een wijziging van de programma-opbouw van de radio, 'waarbij een "elk-wat-wils"-programmering functioneel was'.¹¹⁰ Voor de nieuwsuitzendingen had dat vooralsnog echter weinig gevolgen.

De snelle inburgering van het radionieuws bleek ook uit de reacties wanneer er geschoven werd met de uitzendtijden. Vooral in de begintijd wilden de omroepen (de NRU) het ANP nogal eens voor voldongen feiten stellen door uitzendtijden te wijzigen. Zo werd er in het najaar van 1951 op verzoek van de omroepen druk geschoven met de uitzendtijden van de vroege avonduitzendingen, zowel wat betreft de tijdstippen als de lengte van de bulletins. Ook de populaire wekelijkse samenvatting van het nieuws op zondagmiddag sneuvelde bij die gelegenheid. Het gevolg was dat hoofdredacteur Sal Witteboon tal van kritische

journalisten moest afpoeieren die door hun hoofdredacties waren gestuurd voor een antwoord op de vraag 'wie nu eigenlijk het beslissingsrecht heeft over de tijd en het aantal van de nieuwsuitzendingen'. In aparte commentaren, maar soms ook als onderdeel van berichten werd het besluit bekritiseerd. Zo schreef de Volkskrant van 4 oktober 1951 in een verhaal over een treinontsporing bij Sloterdijk: 'Juist deze avond bleek, hoezeer de nieuwsuitzending van 19 uur wordt gemist'.¹¹¹

De geïrriteerde vraag wie er nu eigenlijk verantwoordelijk was voor het 'onbenullig gegoochel'¹¹² werd in de loop der jaren regelmatig gesteld en illustreert hoe de beluistering van radionieuws onderdeel was gaan uitmaken van een dagelijks leven waarin orde en zekerheid de bakens vormden. Daarnaast wees de vraag ook op de perceptie van het radionieuws als een zaak van nationaal en algemeen belang, die niet afhankelijk gesteld mocht worden van de luimen en voorkeuren van de verzuilde omroepen.

2.4 Nationaal nieuws in een verzuilde samenleving

Vanaf het moment dat het ANP in de jaren dertig met de verzorging van radionieuws begon, waren alle betrokkenen zich bewust van de bijzondere status van de uitzendingen. In hun ogen onderscheidde het radionieuws zich op een aantal belangrijke punten van het nieuws in de geschreven pers. Zeker naarmate het aantal dagelijkse uitzendingen toenam, werd de snelheid waarmee het laatste nieuws ter beschikking kwam een belangrijk voordeel ten opzichte van de kranten. Tegelijkertijd betekende dat ook een groter accent op de betrouwbaarheid van het geboden nieuws: '(...) het devies van de radio-nieuwsdienst is: "Onze berichten zijn juist"'. Ook was er sprake van scherpere selectie van het nieuws: 'Alleen het belangrijkste nieuws wordt per radio omgeroepen (...)'.¹¹³ Tenslotte was iedereen er zich van bewust dat het radionieuws in principe voor iedereen in Nederland bestemd was, ongeacht leeftijd, sexe of levensbeschouwing. Al die uitgangspunten leidden er toe dat het radionieuws zowel institutioneel als inhoudelijk in een zeer aparte positie verkeerde, gekenmerkt door zowel voordelen als beperkingen, waardoor het zich zeer sterk onderscheidde van de geschreven pers.¹¹⁴

Voor een deel kwam die positie al tot uiting in de algemene visie van het ANP op haar eigen taak: 'Het A.N.P. wordt bestuurd overeenkomstig de richtlijnen, die door het algemeen belang van ons vaderland en ons volk worden aangegeven'.¹¹⁵ Tegelijkertijd gold echter nog een ander adagium: 'Geen terrein van menselijke werkzaamheid blijve onbetreden als er "nieuws" is'.¹¹⁶ In de praktijk bleken deze twee uitgangspunten niet zo vanzelfsprekend te combineren als het ANP graag deed voorkomen.

Het karakter van zelfgeproclameerde onafhankelijkheid van het ANP-nieuws werd, zeker de eerste decennia, ingeperkt door een zeer nauwe verwoevenheid met het 'establishment'. Zoals reeds beschreven ontstond al in de jaren dertig een zeer nauwe relatie tot de overheid, waarbij het ANP zich niet alleen aan censuur onderwierp, maar ook van harte als doorgeefluik fungeerde van informatie die de overheid graag kwijt wilde. Van die extreme situatie was na de oorlog geen sprake meer, maar de nadruk op een 'dienende rol' bleef ongewijzigd. 'De hele werkwijze van de redactie van de Nieuwsdienst is (...) gericht op het belangrijkste nieuws van de dag, en vanzelfsprekend op het officiële nieuws, dat niet altijd het meest interessante is, maar dat nu eenmaal zoveel mogelijk tot iedereen gebracht moet worden', schreef Van Looi al in 1946, toen nog over Radio Nederland in Overgangstijd.¹¹⁷ Ook na die tijd bleef in het informatiebeleid dit uitgangspunt ongewijzigd. In alle jaarverslagen van het ANP uit de eerste naoorlogse decennia beriep het persbureau zich

steevast op de 'voortreffelijke' relaties met 'het Hof, de Departementen van algemeen bestuur en andere overheidsinstanties, die met de grote organisaties op velerlei gebied, zowel als met de diplomatieke wereld'. Voor het ANP was het daarbij van betekenis, zoals nadrukkelijk werd onderstreept, 'dat er geen tegenstellingen rijzen met krachten, die eenzelfde doel nastreven, het algemeen welzijn, maar dat er vertrouwen, begrip en goede verstandhouding wederzijds is, onder inachtneming van ieders plichten'.¹¹⁸

Hieruit volgde dat ook de relatie tot de Nederlandse zuilen werd gekenmerkt door een zeer omzichtige omgang. Het 'nationale', boven de zuilen verheven karakter van de radio-nieuwsdienst werd zeer nauwkeurig bewaakt. In de praktijk betekende dat feitelijk toch een inbedding in het zuilensysteem. Zoals reeds eerder werd vermeld mocht bijvoorbeeld berichtgeving over de (verzuilde) omroepen alleen plaatsvinden na voorafgaand overleg met de betrokken omroep(en). Ook in het personeelsbeleid echter werden de gepolitiseerde verhoudingen nauwlettend gerespecteerd. Het aantal redacteurs werd zo gelijkmatig mogelijk over de diverse partijen en richtingen verdeeld, niet uit vrees 'dat een redacteur van een bepaalde politieke of godsdienstige richting niet in staat zou zijn om de berichten objectief te bekorten en weer te geven, maar (...) eenvoudig uit een oogpunt van billijkheid'.¹¹⁹

Door dit 'homogeniserend effect op de publieke opinie'¹²⁰ werkte ook in Nederland radionieuws als 'integrator for democracy', vanwege de neutraliserende werking op de tegenstelling tussen volk en staat¹²¹, en bevorderde het daarmee de 'pacificerende overlegdemocratie'.¹²² Juist vanwege de noodzaak om het daartoe benodigde precaire evenwicht te bewaren, werd er nauw op toegezien dat de 'objectiviteit' en 'neutraliteit' van het nieuws werd gewaarborgd. In de beginjaren leidde dat nogal eens tot de kritiek dat niet de nieuwswaarde de doorslag gaf of een bericht werd geplaatst, maar de noodzaak om de aandacht gelijkmatig te verdelen over alle politieke stromingen. Volgens sommige critici bleek dat bijvoorbeeld in de berichtgeving over Kamerberaadslagen.¹²³

Het viel buiten het kader van dit onderzoek om het waarheidsgehalte van de kritiek expliciet te toetsen, maar dat een dergelijk mechanisme in ieder geval een tijd heeft bestaan, lijkt buiten kijf. Oud-redacteur Toon Kramer herinnerde zich dat er, bijvoorbeeld in het kader van nieuws over de Algemene Beschouwingen, precies bepaald was hoeveel regels aan iedere partij gewijd moesten worden.¹²⁴ In dat zelfde verband is ook interessant dat ook in België bijvoorbeeld sprake was van de hantering van kwantitatieve normen bij het toekennen van aandacht in de nieuwsagenda.¹²⁵

Het is waarschijnlijk dat er zich in Nederland op dat punt een ontwikkeling heeft afgespeeld naar een grotere oriëntatie op nieuwswaarde. Tekenend is in ieder geval dat dit thema jarenlang een zeer gevoelig onderwerp bleef. Nog in 1960 voelde het ANP de behoefte om zeer nadrukkelijk stelling te nemen tegen de blijkbaar regelmatig gehoorde klacht van onevenwichtigheid en zelfs partijdigheid. Het persbureau onderstreepte dat uitsluitend 'nieuwswaarde' als selectie criterium gold, al werd daarbij de kanttekening geplaatst dat sommige politieke partijen ('richtinggroepen') nu eenmaal vaker in het openbaar politieke uitspraken doen dan andere. Ook werd er op gewezen dat er zelfs eens een redacteur op staande voet was ontslagen omdat hij duidelijk één bepaalde partij bevoordeelde. Een ander, 'die ook neigingen vertoonde in de verkeerde richting', werd op dat voorbeeld gewezen 'om hem spoedig van zijn dwaling af te helpen'.¹²⁶

Rond dezelfde tijd echter dat deze geruststellende woorden werden geschreven, bleek uit opmerkingen van hoofdredacteur S. Witteboon dat de Nederlandse verzuiling wel degelijk nadelige effecten had op het nagestreefde nationale karakter van de nieuwsdienst. In een vergelijkende studie van het ANP-radionieuws en het BBC-nieuws concludeerde hij dat de

'diepte en breedte van onze binnenlandse berichtgeving (...) per bericht [wordt] geschaad door de veelheid van organisaties op hetzelfde terrein'. De representatieve waarde van dergelijke berichten was daarmee beperkt, meende hij. Het was echter de onvermijdelijke consequentie van het streven om 'luisteraars in alle kringen, in alle stromingen en in alle delen des lands' te bedienen, 'in overeenstemming met de eigen aard van ons land en ons volk, - ons hele land en ons hele volk'.¹²⁷

Het hele systeem waarbij geleund werd op geautoriseerde bronnen van een aantal im- of expliciet toelaatbare geachte 'actoren', stond of viel bij een nauwgezette controle. Daarom kwam jaren lang iedere dag directie en hoofdredactie op het hoofdkantoor van het ANP 'ter repressieve controle voor ogen wat het vorig etmaal door de Radionieuwsdienst is geredigeerd en uitgesproken, zodat als een twistpunt over een gebezigde tekst, een woord, of over de indeling van het nieuws, zich in een briefwisseling openbaart, op het hoofdkantoor in Den Haag alles met de teksten in de hand kan worden beoordeeld'.¹²⁸

Die gevoeligheid voor externe kritiek was een andere belangrijke trek van het radionieuws, die bijdroeg aan het algemene beeld van een conservatieve, depolitiserende nieuwsvoorziening die vooral was georiënteerd op officiële en 'para-officiële' nieuwsbronnen. De presentatie van politieke problemen lijkt te zijn gekenmerkt door extreme voorzichtigheid en het vermijden van conflicten, een opstelling die er met name de eerste jaren vooral door Witteboon bij zijn redacteurs werd ingehamerd. In een van zijn talloze aanwijzingen, die hem onder medewerkers de bijnaam 'kapitein Memo' opleverden,¹²⁹ hekelde hij bijvoorbeeld eens de wijze waarop in oktober 1953 een bericht over een Israelische aanval op een Arabisch dorp was weergegeven, waarbij niet was vermeld dat het om een vergelding ging. De beschikbare gegevens over de Israelische lezing van de gebeurtenissen waren daarbij niet door de verantwoordelijke redacteur gebruikt. 'Hoed u voor geestelijke traagheid', was dan ook Witteboons moraal.¹³⁰

Ondanks die voorzichtigheid werd de Radionieuwsdienst regelmatig partijdigheid verweten. Vooral De Telegraaf volgde het radionieuws al die jaren kritisch op de voet en wees in haar kolommen regelmatig op -vermeende- partijdigheid. In de roerige jaren zeventig werd die kritiek nog scherper, zoals bleek uit de commentaren van Leo Derksen op de aanstelling tot redacteur bij de RND van Gerard van den Boomen, ex-hoofdredacteur en medewerker van het progressieve weekblad De Nieuwe Linie: 'U bent (...) gewaarschuwd. 't ANP is dan ook niet meer wat 't was'.¹³¹

Niet alleen in politiek opzicht werd het radionieuws en het zogenaamde 'agenda-setting' karakter ervan, bepaald door de belangen van de dominante politieke partijen. Ook in moreel opzicht golden er parameters, die mede werden bepaald door het specifieke karakter van radio in vergelijking tot de geschreven pers. In april 1953 deed Witteboon een circulaire uitgaan naar aanleiding van een bericht over een internationaal congres in Rotterdam over de bestrijding van geslachtsziekten. Hij zag daarin niets dat voor behandeling in aanmerking kwam: 'Onderwerpen, die niet door alle leden van het gezin gemeenschappelijk kunnen worden aangehoord, zonder verlegenheid te veroorzaken, moeten buiten de nieuwsuitzendingen blijven'.¹³² Radio kon eenvoudigweg niet zo ver gaan met het brengen van nieuws als de kranten, want: 'De krant kan gemakkelijk uit handen van kinderen worden gehouden'.¹³³

Naast de belangen van politieke en maatschappelijke instellingen vormde de huiskamer, bij 'luisteraars wier levens- en maatschappijopvattingen sterk uiteenlopen', het criterium voor zowel de selectie van het nieuws als voor 'het bezigen van bepaalde uitdrukkingen'.¹³⁴ Zo werd ook taalgebruik bepaald door de aard van het medium. De nadruk

op vermeende neutraliteit en objectiviteit werd bovendien nog eens extra aangezet door de wijze waarop de nieuwslezers hun bulletins voorlazen. 'Het onderdrukken van persoonlijke emotie door de nieuwslezers leidt tot een demonstratie van ongeïnteresseerdheid', was slechts een van de uitingen van kritiek die naar aanleiding daarvan werden geuit.¹³⁵

2.5 Radionieuws in een televisiemaatschappij

De vraag wanneer en hoe het hierboven geschetste karakter van het radionieuws begon te veranderen kan slechts na diepgravender onderzoek beantwoord worden. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat de maatschappelijke veranderingen die zich in de loop van de jaren zestig en zeventig begonnen te manifesteren, ook gevolg hebben gehad voor het radionieuws. In België bijvoorbeeld werden de nieuwsbulletins als gevolg van het democratiseringsproces 'spontaner' en bleek een toenemende 'informalisering' niet alleen uit de evolutie van schrijf- naar spreektaal in de bulletins, maar ook uit de afnemende bedeesdheid tegenover politici en grote bedrijven.¹³⁶ Ook in Groot-Brittannië was sprake van een verschuiving van 'a authoritarian mode to a more populist and democratic manner and style'.¹³⁷ Ten aanzien van Nederland signaleerde Wijffjes eveneens de groei van een 'meer onafhankelijke journalistieke cultuur' in de omroep.¹³⁸

Los van de sociale en politieke invloeden die hierbij een rol hebben gespeeld, moet ook worden gewezen op de betekenis van de opkomst van televisie als nieuwsmedium. Net als bij de komst van radio leidde de verschijning van een nieuw medium tot een drastische verandering van de 'informatie-ecologie', die niet alleen zijn weerslag had op het publiek, maar ook op de 'oude' media, pers en radio. Die veranderingen werden geleidelijk aan zichtbaar na 1957, het moment waarop televisie in Nederland als volwaardig medium begon te functioneren en dus ook nieuws ging verstrekken. Dat dit tot een functieverandering van de radio zou gaan leiden werd reeds begin jaren zestig als onvermijdelijk beschouwd, al waren de implicaties nog bij lange na niet duidelijk. Wel werd vastgesteld dat, waar aanvankelijk de krant haar functie als 'de nieuwsbron' verloor door de komst van de radio, diezelfde radio zich zou moeten gaan instellen op de 'emotionele mogelijkheden' die televisie leek te bieden.¹³⁹

Het duurde evenwel nog een paar jaar voordat daarvan iets zichtbaar werd. In de Verenigde Staten brak televisie als nieuwsmedium door bij de moord en daaropvolgende begrafenis van president Kennedy, maar juist bij deze gebeurtenis faalde de jonge Nederlandse televisie opzichtig ten voordele van de radio. Drie minuten na binnenkomst van het bericht van de moordaanslag ging de radionieuwsdienst ermee de ether in. Ook de daaropvolgende covering van de gebeurtenissen ontving in de geschreven media alom lof, terwijl tegelijkertijd werd gesproken over 'het falen van de T.V.-nieuwsvoorziening'.¹⁴⁰

Deze 'nederlaag' van de radio was echter van tijdelijke aard. In 1966 bewees televisie zich definitief als nieuwsmedium. De relletjes bij het huwelijk van Beatrix en Claus op 10 maart 1966 werd door 90% van de daarover door het NIPO genquêterden via de televisie gevolgd.¹⁴¹ Daarna volgde in het najaar, van 13 op 14 oktober, 'de nacht van Schmelzer'. Voor het eerst was een kabinetscrisis live via televisie, tot twintig voor vijf in de morgen, voor het grote publiek te volgen. Het was eveneens voor het eerst dat nieuwe professionele normen zichtbaar werden in de TV-journalistiek, waarbij niet langer loyaliteit jegens de eigen 'zuil' voorop stond.¹⁴²

De ontwikkelingen die de radio in de jaren zestig en daarna doormaakte, waren gedeeltelijk een antwoord op de troonsbestijging van de televisie en voor een ander deel het gevolg van autonome ontwikkelingen. Zo speelde het gestaag toenemende en versnellende

nieuwsaanbod evenzeer een rol in de grote uitbreiding van het radionieuws in de jaren zestig als de poging de concurrentie met televisie aan te gaan. Terwijl tot 1959 werd volstaan met zeven nieuwsbulletins per dag, ontwikkelde de radionieuwsdienst zich tegen het jaar 1965 'tot een dienst, die vrijwel de gehele dag vrijwel van uur tot uur uitzendingen geeft'.¹⁴³

Bovendien betekende de komst van Hilversum III in datzelfde jaar een verdere uitbreiding van de taken van de Radionieuwsdienst. In 1967 werden wederom uitzendingen toegevoegd, waardoor op bepaalde tijdstippen het nieuws gelijktijdig via alle drie zenders te horen was.¹⁴⁴

Ook inhoudelijk werden er veranderingen zichtbaar. In 1960 werd voor het eerst een duidelijke verschuiving geconstateerd in de richting van buitenlands nieuws en sport, al bleef binnenlands nieuws nog altijd het grootste aandeel houden.¹⁴⁵ Het toenemende belang van buitenlands nieuws kwam ook naar voren in het grote aandeel van dat nieuws in de tientallen extra uitzendingen die jaarlijks door de nieuwsdienst werden verzorgd.¹⁴⁶

De Radionieuwsdienst probeerde daarnaast tevens op andere manieren aan de behoeften van het publiek tegemoet te komen. In 1969 begon de dienst met de verzorging van drie mededelingenrubrieken, buiten de verantwoordelijkheid van het ANP om, met daarin onder andere politieberichten, oproepberichten van de ANWB en afgelastingen. Ook werden mededelingen opgenomen 'die vroeger ten onrechte in de nieuwsbulletins werden uitgezonden, zoals berichten van de Rijkswaterstaat, mededelingen van de Stichting Verletbestrijding Bouwnijverheid, mededelingen over ijs in de vaarwegen e.d.'. Daarnaast nam de radionieuwsdienst de wegen- en verkeersinformatie voor zijn rekening. De luisterdichtheid bleef hier door met 13% nog altijd hoog, al werd bij sommige bulletins de concurrentie van de televisie al voelbaar.¹⁴⁷

De toenemende confrontatie met televisie leidde er in 1970 toe dat radio zich steeds meer op haar 'sterkste kant' ging richten, de actuele informatie: 'De Radionieuwsdienst moet in deze ontwikkeling blijven en streeft ernaar door opvoering van het tempo van de berichtgeving zijn positie te handhaven en zo mogelijk te versterken'.¹⁴⁸ Het daaropvolgende jaar maakte de herverkaveling van de zendtijd het mogelijk een oud denkbeeld uit te voeren, waarbij de uitzendingen op Hilversum I op de halve uren en op Hilversum II op de hele uren werden uitgevoerd. Het aantal uitzendingen nam toe doordat de hoeveelheid gelijktijdige uitzendingen over twee zenders verminderde. Zo hoopte men het zendschema 'voor de luisteraars toegankelijker te maken'. Om diezelfde reden werd op Koningsdag 1971 een proef genomen met 'nieuwe vormen van presentatie', waarvan de magere conclusie was 'dat indien veranderingen noodzakelijk zijn, zij selectief en geleidelijk moeten worden aangebracht'.¹⁴⁹

In 1973 begon de Radionieuwsdienst ook uitzendingen te verzorgen in het nieuwe nachtprogramma van Hilversum III, waarmee in vergelijking tot 1968 een verdubbeling werd bereikt van het aantal nieuwsuitzendingen. De invoering van zenderkleuring in 1979 deed het aantal uitzendingen nog verder stijgen, maar leidde ook tot een toename van de totale nieuwsbeluistering met 28%.¹⁵⁰ De winst bleek van korte duur want al in 1981 werd een daling van de nieuwsbeluistering geconstateerd, die, met fluctuaties per zender, zich in de daaropvolgende jaren zou voortzetten.

Rond diezelfde tijd, begin jaren tachtig, werd de radionieuwsdienst niet alleen bedreigd door de verdere opmars van televisie. Zoals in eerdere paragrafen beschreven, kwam ook de positie binnen het radiobestel als zodanig steeds meer onder druk te staan. Zendtijdvermindering en concurrentie van de actualiteitenrubrieken van de omroepen dreigden afbreuk te doen aan de vertrouwde positie en status van de radionieuwsdienst. Desondanks bleef de luisterdichtheid van de nieuwsbulletins doorgaans iets, en soms zelfs aanmerkelijk, hoger dan die van de overige programma's.¹⁵¹

In het midden van de jaren tachtig luisterden nog altijd zeven op de tien Nederlanders (71%) minstens eenmaal per dag naar de Radionieuwsdienst ANP en 17% minstens een paar maal per week. In dezelfde periode leidden protesten van luisteraars en van de Tweede Kamer tegen een opgelegde zendtijdvermindering tot een extra bulletin om half acht 's ochtends.¹⁵² Voor veel van die luisteraars was het ANP-radionieuws nog altijd het meest onafhankelijk en onpartijdig van alle media. Uit onderzoek bleek dat het percentage van hen dat deze mening was toegedaan, toenam naarmate de opleiding hoger was. Hoe lager daarentegen de opleiding, hoe meer men vond dat het televisiejournaal het meest onafhankelijk en onpartijdig was.¹⁵³

Waarschijnlijk niet toevallig was het een rechtbankpresident die in 1988 formuleerde wat de Radionieuwsdienst in de ogen van velen nog altijd bijzonder maakte:

'De algemeen bekende wijze waarop het ANP zijn berichten opbouwt, de zorgvuldig gekozen bewoordingen waarin deze berichten worden geformuleerd alsmede ook de kennelijk weloverwogen wijze waarop het zijn berichten samenstelt en groepeert tot een geheel bulletin of newsprogramma zijn onmiskenbaar oorspronkelijk te noemen en geven zowel aan die nieuwsberichten afzonderlijk als aan het gehele programma een eigen karakter. Het is niet goed denkbaar dat een ander dan het ANP zelfstandig tot gelijke of nagenoeg gelijke berichten of programma's zou kunnen komen'.¹⁵⁴

DEEL IV - DE COLLECTIE RADIONIEUWSBULLETINS EN BIJBEHORENDE RELEVANTE ARCHIEVEN

1. DE COLLECTIE

1.1 Algemene opmerkingen

Het gebruik van historisch radionieuws als bron voor welk type onderzoek dan ook was tot nu toe vrijwel onmogelijk. Geluidsopnamen van uitzendingen van de radionieuwsdienst zijn slechts sporadisch en hoofdzakelijk bij toeval bewaard gebleven, vaak als bijproduct van opnames van voorafgaande of eropvolgende radioprogramma's.

Wel zijn er opnames van nieuwsberichten uit de meidagen van 1940. Ook is er aan het begin van de jaren tachtig door de Stichting Film en Wetenschap het een en ander aan nieuwsuitzendingen opgenomen, rechtstreeks van de radio, dus inclusief storingen.¹⁵⁵

Bij de huidige NOS-radionieuwsdienst worden sinds februari 1995 dagelijks drie grote bulletins 'op schrift' (in de computer) bewaard, evenals geluidsopnamen van de nieuwsuitzendingen van 8.00 en 18.00 uur.¹⁵⁶

1.2 Algemene beschrijving van het materiaal

1.2.1 Jaren dertig

Deze bulletins beslaan de periode 1937-1939. Ze zijn getypt op A5-vellen. Van ieder bulletin bestaan originelen en kopien. Bovenaan het papier staat vermeld voor welke zender, i.c. omroepen, het bulletin bestemd was: doorgehaald is de naam van de omroep voor wie het bulletin niet bestemd is. Ook de uitzendtijden staan vermeld; doorgehaald is of het om de 'eerste' of 'tweede uitzending' gaat.

De originelen en kopieën van de bulletins verschillen door de aantekeningen die er met potlood bijgeschreven zijn. Deze betreffen de nummering van de volgorde waarin de berichten moesten worden gelezen (ze staan willekeurig door elkaar), maar ook welke berichten speciaal wel of niet voor een bepaalde omroep moesten worden voorgelezen: 'Alleen voor VARA!'. Soms is zo'n speciaal bericht op een apart vel op afwijkend formaat bijgevoegd.

Op de teksten staan soms ook met potlood aangebrachte uitspraak-accenten en redactionele aanpassingen.

De collectie bevat ook de extra-bulletins, zoals die met name tijdens oplopende spanningen werden uitgezonden.

Heel af en toe staat op een bulletin een particuliere aantekening door een nieuwslezer/redacteur, zoals bijvoorbeeld een spotversje op Hitler.

Weer-, sport- en beursberichten zijn vaak op aparte vellen getypt of met de hand geschreven en aan het bulletin toegevoegd.

Tussen de bulletins bevindt zich ook een uitgetypte opgave 'Extra-uitzendingen van het A.N.P.' over de periode 23-8/6-9-1939, met vermelding van datum, tijdstip van uitzending en omroep. Heel incidenteel bevindt er zich een telexbericht tussen de bulletins met een mededeling van een departement, inclusief instructie over hoe en wanneer uit te zenden.

Inhoudelijk valt op dat de berichtgeving in het algemeen zeer feitelijk en gedetailleerd, bij overname uit de Staatscourant soms zelfs opsommerig, is. Tegenover de ingehouden, 'saai' algemene berichtgeving staat vaak een zeer uitbundige, haast literaire sportberichtgeving, vooral waar het voetbalverslagen betreft.

1.2.2 Tweede helft jaren veertig

Dit materiaal beslaat de periode februari 1947-1949, uit de tijd van Radio Nederland in Overgangstijd. Het is zeer incompleet en bevat grote lacunes, zoals bijvoorbeeld de als steekproef gekozen periode van de Eerste Politie Actie.

De berichten zijn meestal afzonderlijk getypt op halve A4-vellen. Daarop staat, buiten vanzelfsprekend het bericht, ook vermeld de naam van verantwoordelijke redacteur, datum, tijdstip van de uitzending (met potlood), een volgnummer en een bronvermelding.

1.2.3 Jaren vijftig

Dit materiaal oogt, afgaande op steekproeven, compleet.

De bulletins zijn getypt op standaard-kopijvellen, die behalve het bericht, gegevens bevatten over de verantwoordelijke redacteur (meestal met afkorting aangegeven), datum, tijdstip van het bulletin en de bron van het bericht. Naast standaardverwijzingen naar ANP of andere bureaus, zijn onder 'bron' ook vermeldingen aan te treffen van andere aard, zoals bijvoorbeeld: 'inf. hr. Rengelink' [NRU-commissaris] of 'Hr. Struik R.W.' [Rijkswaterstaat].

Inhoudelijk zijn de bulletins totaal verschillend; er is zelden sprake van terugkerende onderwerpen. Nieuws werd nauwelijks 'herkauwd', zoals de uitdrukking luidde die daarvoor werd gebruikt. Dit was van meetafaan een welbewuste werkwijze van de ANP-Radionieuwsdienst, die zich daarmee in de jaren vijftig onderscheidde van bijvoorbeeld de BRTN.¹⁵⁷

In de teksten van de bulletins staat ook aangegeven waar 'live' informatie wordt tussengevoegd: voorzover viel na te gaan gaat het hierbij hoofdzakelijk om bijdragen van vaste radiocorrespondent Bernard Person, die op gramfoonplaat werden vastgelegd. Begin- en eindzinnen van het daaruit gehaalde citaat worden in de bulletins vermeld. Niet bekend is of exemplaren van de geluidsplaten bewaard zijn gebleven.

De teksten van de berichten van een bepaald bulletin zijn in de regel met nietjes aan elkaar vastgehecht. Aan de bulletins zijn vaak aparte vellen gehecht (soms in de vorm van afgescheurde telexvellen) met sportuitslagen, de weersverwachtingen en beursnieuws. (Dit heeft gevolgen voor een mechanische bulk-verwerking bij eventuele microverfilming - een voorbewerking is daardoor vereist).

Ook de teksten van extra bulletins bevinden zich in de collectie, op standaard-kopijvellen.

1.2.4 Jaren zestig en later

Dit materiaal beslaat de periode tot en met 1989. Uiterlijk wijkt het niet af van dat van de jaren vijftig: standaard-kopijvellen met aangehechte telexberichten met weersverwachtingen en sportuitslagen.

Met ingang van 1962 worden 'korte' en 'lange' bulletins apart bewaard.

Tot begin jaren zeventig is er sprake van een geleidelijke toename van de hoeveelheid materiaal per jaar. In 1973 echter vindt er een sterke sprong plaats naar een gemiddeld aanzienlijk grotere omvang per jaar, vermoedelijk als uitvloeisel van de herverkaveling van de zendtijd kort tevoren, die weer leidde tot een toename van het aantal bulletins.

De toename van het aantal bulletins per dag betekent onder andere dat bepaalde 'running events' in hun ontwikkeling tamelijk nauwkeurig kunnen worden gevolgd, zoals bleek uit het als steekproef genomen bouwvakkersoproer en de Telegraaf-rellen uit juni 1966.

1.2.5 Dagrapporten

Tot het materiaal behoort ook een collectie dagrapporten, die de gehele periode 1949-1989 bestrijkt.

In zo'n getypt 'dagrapport nieuwslezer' staat vermeld om welke uitzending het gaat (tijdstip); de duur van de uitzending; de paraaf van de betreffende nieuwslezer (in feite getypte initialen); de zender(s) waarover het bulletin werd uitgezonden; tenslotte een rubriek 'opmerkingen'. In deze rubriek staat informatie als: 'met weerpraatje', 'Personplaat 3'29" ['live'-bijdragen van correspondent Bernard Person], of 'KRO 1' over tijd wegens uitlopen actualiteiten'.

2. BIJBEHORENDE RELEVANTE ARCHIEVEN

2.1 Algemeen

Het belang van de collectie voor bepaalde vormen van onderzoek wordt voor een gedeelte bepaald door de al dan niet beschikbaarheid van aanvullend archiefmateriaal. Aan de hand daarvan kan zowel het intern als extern functioneren van de RND, en daarmee de context van de produktie en de inhoud van de bulletins, onderzocht worden. Een eerste verkenning is uitgevoerd naar de aanwezigheid en staat van een aantal relevante collecties.

2.2 Archief Radionieuwsdienst (ANP en NOS)

Als zodanig bestaat er voor een belangrijke periode geen archief RND (meer). Na het vertrek van hoofdredacteur Sal Witteboon in 1968 heeft de RND veel archiefstukken vernietigd.¹⁵⁸ Wel is er materiaal van uiteenlopende aard opgenomen in de collectie Witteboon bij het Omroepmuseum (zie hierna).

Bij de huidige NOS-RND bevindt zich wel nog materiaal van na 1968, evenals wat incidenteel materiaal van de periode daarvoor. Van enige geordende bewaring is echter nauwelijks sprake - aan archiefbeheer wordt niets gedaan - zodat voor de conservering van dit materiaal gevreesd moet worden.

Een globale inventarisatie ter plekke, die langs diverse bewaarplekken voerde, leverde een wisselvallig resultaat op. Er zijn verscheidene ordners met hoofdredactionele correspondentie bewaard gebleven uit de periode 1967-1969 en 1976-1977. Verder circulaire's uit de periode 1967-1969 en 1975-1983, waaronder verslagen van redactievergaderingen. Daarnaast zijn er diverse ordners met 'documentatie', roosters uit de periode 1965-1972 en dagrapporten uit de periode 1979-1991. Ook is er materiaal onder de noemer 'Verkeersinformatie', dat naast correspondentie enkele rapporten bevat van de Dienst Kijk- en Luisteronderzoek naar bezit en gebruik van autoradio, zoals bijvoorbeeld het rapport 'Filevorming bij Oudenrijn'.

Verder is er nog allerlei los materiaal: knipsels over de RND vanaf 1953; regelingen bij het overlijden van een lid van het Koninklijk Huis; instructies 'Taal en stijl' en exemplaren van een 'Statistiek nieuwsuitzendingen 1961' en eenzelfde over 1962. Ook deze statistieken zijn vermoedelijk schaarse restanten van wat eens een serie was.

Speciaal moet de aandacht worden gevestigd op de Index op bulletins, aangeduid met 'Documentatie', die vanaf 1971 op kaarten werd bijgehouden. Op deze kaarten werden dagelijks allerlei gegevens verzameld, die zowel ontsluiting als statistische bewerkingen mogelijk maakten. Van de berichten werd de korte inhoud weergegeven, een 'nadere aanduiding' (trefwoord), plus markeringen in een eenvoudige matrix op basis van 4 hoofdrubrieken, verdeeld in 20 kleinere rubrieken (zie voorbeeld in bijlage).

Daarnaast bevindt zich bij de RND nog een (oude) collectie biografieën, die behoorde tot de redactiedocumentatie. Het belang van deze collectie is moeilijk te definiëren, maar dat er minimaal sprake is van een zekere documentalistische waarde, lijkt onbetwistbaar. Die waarde is des groter aangezien een vergelijkbare historische collectie bij het ANP in Den Haag in het verleden is vernietigd.

Tenslotte heeft de huidige NOS-RND een set in bezit van de door Witteboon aangelegde verzameling Ons werk I en II, waarin allerlei circulaires, bijzondere correspondenties en rapporten/onderzoeken zijn opgenomen. Een andere set bevindt zich bij het Omroepmuseum.

2.3 Collectie S. Witteboon (ANP), Omroepmuseum

Het ontbreken van het RND-archief uit de vroege naoorlogse periode wordt voor een gedeelte gecompenseerd door de belangrijke collectie Witteboon. Deze bestaat uit een zeer geschakeerde verzameling materiaal. Van groot belang zijn de uitgetypte memoires van Witteboon over zijn betrokkenheid bij de RND-ANP over de periode 1948-1973. Ook zijn veel teksten van toespraken, lezingen, notities en evaluaties van zijn hand bewaard gebleven. Voor een deel overlappen ze met de reeds eerder genoemde verzameling Ons werk.

Daarnaast bevat de collectie rapporten en onderzoeksverslagen met zeer veel gegevens betreffende de radionieuwsdienst. Om slechts een paar (vroege) voorbeelden te noemen: functiebeschrijvingen uit 1954; het functioneren van de nieuwsdienst in de week van de watersnoodramp in 1953; evaluaties van het gebruik van nieuws afkomstig van buitenlandse persbureaus; vergelijkingen met de radionieuwsdiensten van BBC en BRTN; vergelijkend onderzoek van tijdstippen publicatie in De Telegraaf en in de Radionieuwsdienst (1951); voorstellen betreffende een televisienieuwsdienst (1955).

Ook bevinden zich in de collectie talloze circulaires die Witteboon naar zijn ondergeschikten deed uitgaan, met instructies betreffende zowel de taalkundige als de inhoudelijke redactie van het nieuws.

Tevens bevat de collectie een uitgebreide documentatie in de vorm van boeken en (kranten-)artikelen over radionieuws en radionieuwsdienst, onderzoeken naar radiobeluistering, interviews met Witteboon, teksten van voordrachten en toespraken.

2.4 ANP-Den Haag

Ook bij het ANP in Den Haag ontbreekt het vrijwel volledig aan archiefbeheer. Er bestaat geen inzicht in de eventuele aanwezigheid van historisch archiefmateriaal betreffende de

organisatie van het ANP. Gevreesd moet worden dat dit materiaal grotendeels onvindbaar zal blijken. Wel bewaard zijn enkele strekkende meters archiefmateriaal betreffende de periode 1934-1955, al bevinden zich ook daarin grote lacunes, vooral waar het de naoorlogse periode betreft. Behalve dat dit materiaal van belang is voor de geschiedenis van het ANP als geheel, zit hierin ook de nodige informatie betreffende de radionieuwsdienst.

De kern van het archiefmateriaal wordt gevormd door directiecorrespondentie en correspondentie met de NDP in de jaren voor en kort na de oorlog, in totaal 42 dozen. Tevens bevinden zich daarin aparte correspondenties met o.a. Persbureau Vaz Dias, een dossier 'Klachten over radionieuwsberichten 1939/1940' en verscheidene andere onderwerpsdossiers.

Tevens werd aangetroffen een 'briefwisseling ANP Nieuwsdienst 1951', helaas de enige in zijn soort. Hierin bevindt zich hoofdzakelijk correspondentie met RND-hoofdredacteur S. Witteboon, maar bijvoorbeeld ook met radiocorrespondent Bernard Person.

Zeer speciale vermelding verdient een collectie die op de archiefzolder van het ANP is gestald en die welhaast een evaluatie op zich waard is. Het betreft de vanaf mei 1945 gebundelde dagelijkse teloduktievoorwaarden: thematische begrenzings, overheersende thema's, verhouding tussen 'hard' en 'zacht' nieuws, tussen binnen- en buitenlands nieuws, evenals die tussen quote story, fact story en action story. In combinatie met andere gegevens, zoals redactionele instructies, kan daardoor onderzoek worden verricht naar de 'nieuws-waarden', de culturele en institutionele normen, die de 'nieuwswaardigheid' van berichten bepalen, maar bijvoorbeeld ook naar de regels en conventies die voor afzonderlijke zenders golden.¹⁵⁹ Op deze wijze kunnen ook ontwikkelingen en veranderingen in journalistieke opvattingen over nieuws, zowel in algemene zin als voor wat betreft radio, bestudeerd worden.

In verband met het voorafgaande moet ook hier weer met nadruk worden gewezen op de mogelijkheden van onderzoek in combinatie met de reeds genoemde collectie ANP-telexen, die tot de voornaamste bronnen van de Radionieuwsdienst behoorden.

- Het 'conservatieve' karakter van het ANP-nieuws geeft aan de bulletins een bijzondere waarde als bron voor onderzoek. Juist omdat het ANP alles vermeed dat controversieel kon oproepen, kan worden aangenomen dat veranderingen in de definitie van wat als controversieel werd beschouwd, indicaties zijn van een algemeen maatschappelijke aanvaarding. Als voorbeeld wordt hier nog eens aangehaald de instructie van hoofdredacteur Witteboon om geen bericht te wijden aan een congres over geslachtsziekten. Daar van uitgaande wordt het interessant om na te gaan wanneer en in welke vorm/bewoordingen thema's die betrekking hebben op seksualiteit, zoals bijvoorbeeld geslachtsziekten, voor het eerst in de bulletins opduiken. Het zou duidelijk kunnen maken wat in de praktijk precies verstaan werd onder het ANP-motto: 'Geen terrein van menselijke werkzaamheid blijve onbetreden als er nieuws is'.¹⁶⁰ Een dergelijk onderzoek is gelijktijdig ook weer bruikbaar voor een analyse van de criteria bij nieuws-selectie.

- Uitgaande van die 'graadmeter-functie' zijn ook andere thema's te bedenken die vanuit mentaliteitshistorisch of sociologisch oogpunt van belang zijn. Zo is bijvoorbeeld onderzoek denkbaar naar het moment en de wijze waarop kennis over de bestrijding van ziekte en pijn in het menselijk lichaam in de nieuwsuitzendingen verscheen.

2. TAALWETENSCHAP

2.1 Algemeen

Een rondgang langs verscheidene wetenschappelijke onderzoekers op het terrein van de taalkunde, met de vraag naar hun oordeel over de mogelijke betekenis van de collectie ANP-bulletins voor hun vakgebied, leverde positieve tot zeer positieve reacties op.¹⁶¹ Vrijwel iedereen onderstreepte het belang van het zogenaamde 'corpus-karakter' van de collectie: een uniforme bron over een langere periode, die door zijn aard de beantwoording van specifieke onderzoeksvragen mogelijk maakt. Wel koppelden sommigen de bruikbaarheid aan de noodzaak van een digitale ontsluiting.

Ondermeer werd verwezen naar het mogelijke belang van de collectie in relatie tot een onderzoeksvoorstel dat bij het NWO is ingediend door de Landelijke Onderzoekschool Taalwetenschap (LOT). In vergelijking tot het buitenland kent Nederland een achterstand waar het gaat om de beschikbaarheid van tekstcorpora. Dit voorstel behelst dan ook het opzetten, ten behoeve van uiteenlopende vormen van taalkundig onderzoek, van een corpus gesproken standaard-Nederlands. De onderwerpsgebieden die bij zo'n corpus belang hebben zijn: taal- en spraaktechnologie, lexicografie, sociolinguïstiek, taalbeschrijving/taaltheorie, psycholinguïstiek, (tweede)-taalverwerving en taalonderwijs.

Hoewel het in dit voorstel gaat om een corpus dat nog samengesteld moet worden, op basis van spraakuitingen in de tweede helft van de jaren negentig, lijken er in de argumentatie aanknopingspunten te zitten voor het definiëren vadium zijn vastgelegd (Witteboon zorgde in zijn circulaire aan redacteuren voor de nodige 'jurisprudentie'), dateert de vroegst bij het ANP aangetroffen bundeling pas van 1985.

Kwantitatieve gegevens over radiobeluistering in Nederland zijn pas beschikbaar sinds 1965, het jaar waarin gestart werd met het Continu Luister Onderzoek (CLO) door de Dienst Kijk- en Luisteronderzoek (KLO).¹⁶² Wel zijn er in de jaren vijftig en vroege jaren zestig door het CBS interviews afgenomen naar de belangstelling voor radioprogramma's. In de collectie Witteboon bevinden zich twee voorbeelden van dergelijke onderzoeken, Radio en vrijetijdsbesteding uit 1954 en Radio, televisie en vrijetijdsbesteding herfst 1960 uit 1962.

De luisterdichtheidsmetingen zijn in de loop der jaren op verschillende wijzen verricht en hebben hun neerslag gekregen in diverse rapporten en bulletins, ook waar het speciaal het radionieuws betrof. Voorbeelden daarvan zijn het in samenwerking met de KLO verrichte onderzoek van oud-nieuwslezer Arend Langenberg, Begrijpelijkheid en waardering van het ANP radionieuws. Een verkennend onderzoek (1986) en van KLO-onderzoekster Marjan Hammersma, Het ANP-nieuws op de Nederlandse radio. Een onderzoek naar beluistering en beoordeling (R92-498). Tot de andere voorbeelden behoort ook een studie over de manier waarop belangrijk nieuws zich verspreidde: Onderzoek naar de wijze waarop het nieuws van Franco's dood zich verbreidde (B75-075).

2.7 Buitenlandse archieven

Gezien het internationale karakter van mediagebruik, ligt het voor de hand dat vergelijkend onderzoek interessant kan zijn. Een eerste oriëntatie naar vergelijkbare collecties leerde dat deze in ieder geval in België en Groot-Brittannië voorhanden zijn.

In België zijn de bulletins vanaf 1943 op microfilm gezet, waarna de originelen telkens zijn vernietigd. De kwaliteit van de films is vaak slecht, doch leesbaar. De collectie bevindt zich in het 'papieren' archief van de BRTN in Brussel, terwijl een kopie van de microfilms eveneens aanwezig is in het Nationaal Rijksarchief. Een probleem is dat het BRTN-archief onderbemand is, met verouderde apparatuur werkt en lijdt onder geldgebrek. Raadpleging vindt slechts sporadisch plaats, voornamelijk door studenten die door hun docenten worden gestuurd. Wetenschappelijke onderzoekers zelf raadplegen de collectie vrijwel nooit.¹⁶³

In Groot-Brittannië worden vanaf 1937 de teksten bewaard, eveneens op microfilm. Het Royal Charter waaronder de BBC werkt, stelt de bewaring van archieven verplicht. De toegang is slechts chronologisch. De collectie, waarop copyright rust, wordt gebruikt voor onderzoek, zij het niet intensief. De gebruikers zijn hoofdzakelijk historici.¹⁶⁴

INFORMANTEN

F. Auping, wnd. hoofd NOS radionieuwsdienst
L. Goditiabois, hoofd papieren archief BRTN, Brussel
prof.dr. J.M.H.J. Hemels, Universiteit van Amsterdam
drs. R.C. Hol, rijksarchivaris PIVOT
N. Jansen, directie-adviseur ANP
F. de Kok, Stichting Film en Wetenschap
prof.dr. W.G. Klooster, Universiteit van Amsterdam
Toon Kramer, oud-redacteur ANP-radionieuwsdienst
drs. L. Liewes, Raad voor Cultuur
A. Peeters, Dienst Kijk- en Luisteronderzoek
prof.dr. E.J. Reuland, RU Utrecht
prof.dr. P.G.J. van Sterkenburg, RU Leiden
drs. A.J.M. den Teuling, prov. insp. Rijksarchiefdienst
drs. G. Valk, lid TK-fractie PvdA, voorm. gem. arch. Alkmaar
dr. J. Van de Velde, KU Nijmegen
J. Walden, senior assistant BBC written archives
A. Weltens, Omroepmuseum
dr. H. Wijfjes, RU Groningen

LIJST VAN GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/COLLECTIES

archief ANP-Den Haag
archief Federatie van Nederlandse Journalisten (FNJ), IISG
archief Nederlands Dagbladpers (NDP), IISG
archief H.H.J. van de Pol, ARA Den Haag
archief NOS Radionieuwsdienst
collectie M. Rooij, IISG
collectie S. Witteboon, Omroepmuseum

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

ANP-nieuws op de Nederlandse radio, Het - . Een onderzoek naar beluistering en beoordeling Nederlandse Omroepprogramma Stichting, afd. Kijk- en Luisteronderzoek, R92-498 (Hilversum 1992)

Bank, Jan, 'De dramatisering van de nacht van Schmelzer', in: Karel Dibbets e.a. (red.), Jaarboek mediageschiedenis 3 (Amsterdam 1991) 265-286.

Boer, Jacoba de, De plaats van de omroep in het openbare leven van Nederland tot 1940 (Leiden 1946)

Beunders, Henri, 'Nieuws, actualiteiten en informatie op televisie', in: Huub Wijfjes (red.), m.m.v. Eric Smulders, Omroep in Nederland. Vijfenzeventig jaar medium en maatschappij, 1919-1994 (Zwolle 1994) 138-175.

Boost, Rolf, 'Goeie ouwe radio', in: Rolf Boost (Henk van Gelder en Frank Klein research), Wat je zegt dat ben je zelf en andere herinneringen aan de jaren 50 (Weesp 1985) 118-128.

Burgelman, Jean-Claude, Omroep en politiek in België. Het Belgisch audio-visuele bestel als inzet en resultante van de naoorlogse partijpolitieke machtsstrategieën (1940-1960) (Brussel 1990)

Craene, Veerle De, '40 jaar BRT-taal. Een kwantitatief stijlonderzoek van radiojournaals (1944-1984)', licentiaatsverhandeling Universiteit Gent (1994)

Curran, James, and Jean Seaton, Power without responsibility. The press and broadcasting in Britain Fourth edition (London 1991)

Dick, Ernest J., 'An archival acquisition strategy for the broadcast records of the Canadian Broadcasting Corporation', Historical Journal of film, radio and television, vol. 11, no. 3 (1991) 253-266.

Dijk, K. van, Radio en volksontwikkeling. Sociaal-culturele aspecten van de Radio-Omroep (Assen 1953)

Elteren, Mel van, 'Radio in het televisietijdperk', in: Huub Wijfjes (red.), m.m.v. Eric Smulders, Omroep in Nederland. Vijfenzeventig jaar medium en maatschappij, 1919-1994 (Zwolle 1994) 104-137.

Hardt-Mautner, Gerlinde, Making sense of the news. Eine kontrastiv-soziolinguistische Studie zur Verständlichkeit von Hörfunknachrichten (Frankfurt am Main e.a. 1992)

Hattem, Jan van, en Ton Wentink, Het persbureau en selectie van nieuws. Een exploratief onderzoek naar de bronnen van en het brongebruik door de redacteuren van de redactie Geestelijk Leven van het Algemeen Nederlands Persbureau (Nijmegen 1980)

Hendriksen, P.M., Programma- en zendercoördinatie in de Nederlandse radio. Deel 1 Evaluatie/ Deel 2 Feiten en cijfers, NRU/NTS, afd. Studie en Onderzoek (Hilversum 1967)

Heuvel, Hans van den, Nationaal of verzuimd. De strijd om het Nederlandse omroepbestel in de periode 1923-1947 (Baarn 1976)

Hofland, H.J.A., Opmerkingen over de chaos (Amsterdam 1964)

Jaarverslagen en financiële verslagen van het Algemeen Nederland Persbureau 1935-1994.

Jackaway, Gwenyth, 'America's pres-radio war of the 1930s: a case study in battles between old and new media', Historical journal of film, radio and television, vol. 14, no. 3 (1994) 299-314.

Joosten, Heinz, 'De terugkeer van de Radionieuwsdienst ANP', AETHER Kwartaalschrift van de Stichting Nederlands Omroep Museum 9e jrg.,nr.2, januari 1995

KLO [afd. Kijk en Luisteronderzoek] 100 ?? 75 jaar radio: een blik op de toekomst (Hilversum 1994)

Kusters, Paul, en Pim Slot, 'Radio in Nederland', GBG Nieuws 30 (Najaar 1994) 4-9.

Langenberg, A.W., i.s.m. NOS-afdeling kijk- en luisteronderzoek, Begrijpelijkheid van het ANP Radionieuws. Een verkennend onderzoek (Hilversum 1986)

Lazarsfeld, Paul F., The people look at radio. Report on a survey by the National Opinion Research Center, analyzed by the Bureau of applied social research (Chapel Hill 1946)

Lokin, Stef, 'Radiogeschiedenis, een inleiding', GBG Nieuws 37 (zomer 1996) 4-6.

Looi, L.J. van, 'Waar komt het radio-nieuws vandaan?', in: J.J.F. Stokvis en L.J. van Looi (samenst.), Radio Nederland. Een band tussen den luisteraar en zijn Nederlandschen omroep (Amsterdam, Brussel, Londen, New York 1946) 41-48.

Loon, Sander van, 'De Nieuw-Guinea kwestie 1949-1962. De radio als bron van informatie', scriptie geschiedenis (Utrecht 1987)

Maat, Steven, 'Van Indonesië naar Nederland. De Radionieuwsdienst en de overtocht in 1950', doctoraalscriptie Culturele Studies, Universiteit van Amsterdam (Amsterdam 1992)

Mededeelingen van de Nederlandsche Dagbladpers, Vereeniging van uitgevers van dagbladen jrg. 1936-1937.

Negrine, Ralph, Politics and mass media in Britain Second ed. (London, New York 1989)

News agencies. Their structure and operation (Parijs, UNESCO, 1953)

Pol, H.H.J. van de, m.m.v. D.J. Lambooy, Wat is ... Van wie is ... Wat doet het Algemeen Nederlandsch Persbureau A.N.P.? (z.p. 1960)

Rambonnet, Jan, 'Radio Herrijzend Nederland', AETHER Kwartaalschrift van de Stichting Nederlands Omroep Museum 9e jrg., nr.2, januari 1995

Roland, Adrian, 'Performing the news. Mythen en rituelen in televisienieuws', doctoraalscriptie mediastudies, Universiteit van Amsterdam (1995)

Rijnsdorp, C., 'De programma's', in: Vrij en gebonden. Vijftig jaar NCRV. Met bijdragen van H. Algra, C. Rijnsdorp en Ben van Kaam (Baarn 1974) 57-136.

Scannell, Paddy, 'Introduction: the relevance of talk', in: Paddy Scannell (ed.), Broadcast talk (Londeon, Newbury park, New Delhi 1991) 1-13.

Scannell, Paddy, en David Carniff, A social history of British broadcasting. Volume one 1922-1939. Saving the nation (Oxford, Cambridge MA 1991)

Stappers, J.G., A.D. Reijnders en W.A.J. Möller, De werking van massamedia. Een overzicht van inzichten (Amsterdam, tweede geheel herziene uitgave, 1990)

Sterkenburg, P.G.J. van, Taal van het journaal. Een momentopname van hedendaags Nederlands ('s-Gravenhage 1989)

Stokvis, J.J.F., 'Het moderne nieuwsbulletin', in: J.J.F. Stokvis en L.J. van Looi (samenst.), Radio Nederland. Een band tussen den luisteraar en zijn Nederlandschen omroep (Amsterdam, Brussel, Londen, New York 1946) 37-40.

Taylor, Philip M., 'Back to the future? Integrating the press and media into the history of international relations', Historical journal of film, radio and television, vol. 14, no. 3 (1994) 321-329.

Tien jaar Nederlandse Radio Unie (Hilversum 1957)

Velde, Hans Van de -, Variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands (1935-1993) (Nijmegen 1996)

Verstraete, Katrien, 'De taal van het Vlaamse en Nederlandse radiojournaal. Een kwantitatief stijlonderzoek van het BRTN- en NOS-radionieuws', licentiaatsverhandeling Universiteit Gent (1996)

Vossen, Harrie, 'Fons Janssen over zijn omroepjaren (II)', AETHER Kwartaalschrift van de Stichting Nederlands Omroep Museum, 9e jrg., nr. 2, januari 1995

Vree, Frank van, 'Massacultuur en media', in: Huub Wijfjes (red.), m.m.v. Eric Smulders, Omroep in Nederland. Vijfenzeventig jaar medium en maatschappij, 1919-1994 (Zwolle 1994) 14-39.

Wallis, Roger, and Stanley Baran, The known world of broadcast news. International news and the electronic media (London, New York 1991)

Weltens, Arno, 'Berichtendienst Nederlandsche Omroep', AETHER Kwartaalschrift van de Stichting Nederlands Omroep Museum 9e jrg., nr.3, april 1995

Wijfjes, Huub, Het moet er echt van komen. Rapport betreffende de archivering, ontsluiting en beschikbaarstelling van Nederlandse omroepprogramma's. Samengesteld door -- in opdracht van de Stichting Nederlands Omroepmuseum (z.p., 1988)

Wijfjes, Huub, 'Het radiotijdperk, 1919-1960', in: Huub Wijfjes (red.), m.m.v. Eric Smulders, Omroep in Nederland. Vijfenzeventig jaar medium en maatschappij, 1919-1994 (Zwolle 1994) 40-75.

Wijfjes, H.B.M. en J.C.H. Blom (red.), Mediageschiedenis: kansen en perspectieven. Eindrapport van de Commissie ter Bevordering van Mediahistorisch Onderzoek (CBMO) van de Sociaal-Wetenschappelijke Raad (Amsterdam 1995)

Wijfjes, Huub, Radio onder restrictie. Overheidsbemoeiing met radioprogramma's 1919-1941 (Amsterdam 1988)

Wijfjes, Huub, 'Tussen de "avond van Oud" en de "nacht van Schmelzer". Politiek en radio in de jaren vijftig en zestig', in: Karel Dibbets e.a. (red.), Jaarboek mediageschiedenis 3 (Amsterdam 1991) 243-263.

Wijfjes, Huub, 'Vroege radiowetenschap', GBG Nieuws 37 (zomer 1996) 7-10.

[Yoland, James, ps. van D.H.B. Bakker Niemeyer], 'De man met de baard in de oorlog', AETHER Kwartaalschrift van de Stichting Nederlands Omroep Museum 9e jrg., nr.2, januari 1995

Yoland, James [ps. van D.H.B. Bakker Niemeyer], 'De microfoonervaringen van James Yoland', in: J.J.F. Stokvis en L.J. van Looi (samenst.), Radio Nederland. Een band tussen den luisteraar en zijn Nederlandschen omroep (Amsterdam, Brussel, Londen, New York 1946) 143-153.

Zo zijn wij. De eerste vijftientig jaar NIPO-onderzoek Samengesteld door het Nederlands Instituut voor de Publieke Opinie en het Marktonderzoek (Amsterdam, Brussel 1970)

NOTEN

1. H.B.M. Wijfjes en J.C.H. Blom (red.), Mediageschiedenis: kansen en perspectieven. Eindrapport van de Commissie ter Bevordering van Mediahistorisch Onderzoek (CBMO) van de Sociaal Wetenschappelijke Raad (Amsterdam 1995) 9.
2. Mediageschiedenis: kansen en perspectieven, 15-16.
3. F.P.I.M. van Vree, 'Een discipline in beweging: van persgeschiedenis tot mediageschiedenis', in Mediageschiedenis: kansen en perspectieven, 37-60, aldaar 58.
4. Roger Wallis en Stanley Baran, The known world of broadcast news. International news and the electronic media (London, New York 1991) 159.
5. Philip M. Taylor, 'Back to the future? Integrating the press and media into the history of international relations', Historical journal of film, radio and television, vol. 14, no. 3 (1994) 321-329, aldaar 323.
6. Mededeling J.M.J.H. Hemels.
7. Zoals Joan Hemels uit eigen ervaring bij de Zwolse Courant wist te melden.
8. Philip M. Taylor, 'Back to the Future? Integrating the press and media in the history of international relations', Historical Journal of Film, Radio and Television, Vol.14, no.3 (1994) 321-329, aldaar 322-323.
9. Algemeen directeur H.H.J. van de Pol van het ANP was persoonlijk zeer bij dit thema betrokken: 'Ik behoef U niet te zeggen, dat ik een vurig voorstander ben van dit werk [voorlichting door de Raad van Europa], dat de landen in Europa dichter bij elkander kan brengen'. Citaat afkomstig uit: H.H.J. van de Pol aan S. Witteboon, 11-10-1951. ANP-Den Haag, ordner briefwisseling ANP-Nieuwsdienst vanaf 1-9-1951.
10. H.J.A. Hofland, 'Het nieuws van de koude oorlog', in: H.J.A. Hofland, Opmerkingen over de chaos (Amsterdam 1964) 139-154.
11. Wallis and Baran, Broadcast news, 127-128.
12. Wallis and Baran, Broadcast news, 179.
13. Zie voor een nadere uitwerking hiervan, in een vergelijking tussen BBC en ORF: Gerlinde Hardt-Mautner, Making sense of the news. Eine kontrastiv-soziolinguistische Studie zur Verständlichkeit von Hörfunknachrichten (Frankfurt am Main e.a. 1992) 39-44.
14. H.H.J. van de Pol, m.m.v. D.J. Lambooy, Wat is... van wie is... wat doe het Algemeen Nederlandsch Persbureau A.N.P.? (z.p. 1960) 13.
15. In dit verband zijn te noemen: prof. dr. W.G. Klooster (UvA); prof. dr. E.J. Reuland (RUU); prof. dr. P.G.J. van Sterkenburg (RUL); dr. J. Van de Velde (KUN).

16. Zie over het voorstel: prof. dr. E.J. Reuland, wetenschappelijk directeur LOT, Aanvraag voor een subsidie uit het Stimuleringsfonds internationalisering onderzoekscholen ten behoeve van de landelijke Onderzoekschool Taalwetenschap (LOT), 29-3-1996. Met dank aan professor Reuland, die de tekst van de aanvraag verstrekte.
17. Het navolgende is gebaseerd op mededelingen van Hans van de Velde aan de auteur van dit rapport.
18. Ernest J. Dick, 'An archival acquisition strategy for the broadcast records of the Canadian Broadcast Corporation', Historical journal of film, radio and television, vol.11, no.3 (1991) 253-268, aldaar 261.
19. De problematiek werd besproken met de volgende experts uit de archiefwereld: drs. R.C. Hol, rijksarchivaris PIVOT; drs. L. Lieuwes, coördinator archivering/conservering van de Raad voor Cultuur; drs. A.J.M. den Teuling, provinciaal inspecteur der archieven voor de Noordelijke provincies; drs. G. Valk, oud-gemeentearchivaris van Alkmaar, thans Tweede-Kamerlid voor de PvdA.
20. Zie: 'Corpus-onderzoek helpt!', Historia & Informatica, jrg. 3, nr. 1, maart 1996.
21. J. de Boer, De plaats van de omroep in het openbare leven in Nederland tot 1940 (Leiden 1946) 175.
22. 'De Radio nieuwsdienst', Radio-luistergids, 25-9-1925.
23. Van de Pol, Wat is..., 8.
24. Zie: 'Jaarverslag der vereeniging "De Nederlandsche Dagbladpers" over het jaar mei 1935-mei 1936', Mededeelingen van de Nederlandsche Dagbladpers, 22-5-1935, no.356, 5036.
25. J.W. Henny en H.H.J. van de Pol, 'Samenvatting van het standpunt der delegatie uit de Vereeniging "De Nederlandsche Dagbladpers", de Vereeniging "De Katholieke Nederlandsche Dagbladpers", de "Nederlandsche Vereeniging van Protestantsch Christelijke Dagbladdirecteuren en de Raad van Beheer van het "Algemeen Nederlandsch Persbureau", waaromtrent de delegatie volledige overeenstemming heeft verkregen in haar vergadering van Woensdag 11 september 1935, te 's-Gravenhage', 1. Opgenomen in 'Agenda vergadering NDP-ANP 11-3-1947'.
26. Deze strijd vertoonde overal een aantal belangrijke overeenkomsten. Zie bijvoorbeeld: Gwennyth Jackaway, 'America's press-radio war of the 1930s: a case study in battles between old and new media', Historical journal of film, radio and television, Vol. 14, no. 3, 1994, 299-314.
27. 'Jaarverslag der vereeniging "De Nederlandsche Dagbladpers" over het jaar mei 1935-mei 1936', in: Mededeelingen van de Nederlandsche Dagbladpers, no. 356, 22 mei 1936, 5037. Volgens een andere bron vormde juist de service van het ANP 'een der laatste beletselen' voor een overeenkomst tussen pers en omroepen. De omroepen zouden na de eerst afgelopen proeftijd niet tevreden zijn geweest en bezwaren hebben gemaakt om zich met het agreement definitief

aan het ANP te binden. Zie: J. de Boer, De plaats van de omroep in het openbare leven van Nederland tot 1940 (Leiden 1946) 181. Deze afwijkende lezing is slechts een van de illustraties van het feit dat de exacte chronologie van de gebeurtenissen die leidden tot het agreement en de afzonderlijke contracten tussen ANP en omroepen, problematisch is. Zoals verderop zal blijken is zelfs al niet duidelijk wanneer de genoemde 'proeftijd' nu precies gelopen heeft.

28. De precieze datering van de gebeurtenissen leverde tot nu toe een probleem op. J.A. Baggerman en J.M.J.H. Hemels vermelden in hun boek Verzorgd door het ANP. Vijftig jaar nieuwsvoorziening (Utrecht/Antwerpen 1985), dat de contracten van het ANP met de omroepen voortvloeiden uit en berustten op de algemene overeenkomst tussen uitgevers en omroepen van 20 november 1936; de auteurs verwijzen in dezelfde tekst echter ook naar de datum 26 november 1936 (Baggerman en Hemels, Vijftig jaar ANP, 210). De eerstgenoemde datum moet waarschijnlijk 20 november 1935 zijn, de dag waarop door de NDP een compromisvoorstel werd aanvaard dat echter toch weer aanleiding gaf tot nieuwe onderhandelingen. 'Jaarverslag NDP', Mededeelingen, 5037. Dat compromis werd blijkbaar niet meer aangevochten waar het de radionieuwsvoorziening betrof, want het Jaarverslag en financieel verslag 1935 en 1936 van het ANP geeft de data 1 april en 1 september 1936 als feitelijk en formeel startpunt van de contracten tussen ANP en omroepen (p. 8). De geslaagde bemiddelingspoging van minister J.A. de Wilde op 30 oktober 1936, die de weg baande voor de op 26 november ondertekende definitieve algemene overeenkomst, staat vermeld in: Mededeelingen van de Nederlandsche dagbladpers, no.375, 19-5-1935, 6129.

De misverstanden rond de data hebben er ook toe geleid dat de NOS-Radionieuwsdienst op 26 november 1996 in alle opzichten geheel ten onrechte het jubileum '60 jaar radionieuws' vierde.

29. 'Aanhangsel behorende bij het het Algemeen Agreement tusschen de 4 Omroepverenigingen en de Persorganisaties van 26 November 1936', 13-4-1937. In afschrift bij de tekst van het algemeen agreement van 26-11-1936, eveneens in afschrift. IISG, arch. NDP, onv.nr. 991, map 'contract radio-organisaties 4 jan. 1946 t/m de. 1949'.

30. Baggerman en Hemels, Vijftig jaar ANP, 210.

31. Jaarverslag en financieel verslag ANP 1935 en 1936, 8.

32. H.H.J. van de Pol, [vertrouwelijke] Nota voor den Radoraad omtrent de verhouding tusschen de radio en het A.N.P., in het licht van de verhouding tusschen radio en pers in het algemeen, 31-1-1939, 3-4. Den Haag, directiecorrespondentie, doos 9, '1-9-1936 t/m 31-10-1936'.

33. De Boer, Plaats van de omroep, 181.

34. De Boer, Plaats van de omroep, 181-182.

35. Zowel het agreement van 26 november 1936 als een voorbeeld van de op 1 september 1936 gesloten afzonderlijke contracten tussen ANP en omroepen bevinden zich in afschriften in 'Agenda voor de gecombineerde vergadering van het bestuur van de N.D.P. '45 en van den Raad van Bheer van het A.N.P. op dinsdag 1 april 1947' (IISG, archief NDP, inv.nr. 991, map 'contract radio-organisaties 1 jan. 1946 t/m dec. 1949'; met dank aan Joost van der Vaart van het

Nederlands Persmuseum die dit -en ander- materiaal aandroeg).

36. Baggerman en Hemels, Verzorgd door het ANP, 211.

37. Radio 2, tweede uitzending van 28-10-1938.

38. Van de Pol, Nota voor den Radoraad, 1-2.

39. Ph.B. Libourel aan H.J. van de Pol, 11-3-1940. ANP-Den Haag, dir.corr. doos 9, 'klachten'. Notaris en advocaat dr. Libourel was de juridisch adviseur van het ANP.

40. Van de Pol, Nota voor den Radoraad, 17.

41. Baggerman en Hemels, Verzorgd door het ANP, 211; tevens Van de Pol, Nota voor den Radoraad, 16-20; Huub Wijfjes, Radio onder restrictie. Overheidsbemoeiing met radioprogramma's 1919-1941 (Amsterdam 1988) 262.

42. H.H.J. van de Pol aan W.C. van der Wulp, 24-4-1940. ANP-Den Haag, dir. corr., doos 9, 'klachten over radionieuwsberichten'.

43. Wijfjes, Radio onder restrictie, 263.

44. Van de Pol, Nota voor den Radoraad, 11.

45. Wijfjes, Radio onder restrictie, 263.

46. Jaarverslag en financieel verslag 1939, 8.

47. Van de Pol, Nota voor den Radoraad, 2.

48. De Boer, Plaats van de omroep, 183.

49. Baggerman en Hemels, Verzorgd door het ANP, 211.

50. Jaarverslag en financieel verslag 1939, 7-8; Baggerman en Hemels, Verzorgd door het ANP, 211.

51. De Boer, Plaats van de omroep, 183.

52. Baggerman en Hemels, Verzorgd door het ANP, 211.

53. Arno Weltens, 'Berichtendienst Nederlandsche Omroep', AETHER. Kwartaalschrift van de Stichting Nederlands Omroepmuseum, 9e jrg., nr.3, april 1995.

54. Heinz Joosten, 'De terugkeer van de Radionieuwsdienst ANP', AETHER, 9e jrg. nr.2, januari 1995.

55. Jan Rambonnet, 'Radio Herrijzend Nederland', AETHER, 9e jrg. nr. 2, januari 1995.

56. D.J. Lambooy, 'Proeve van redeneering, voorgedragen in de vergadering van de Raad van Beheer van het A.N.P. op 11 maart 1947', 12. Opgenomen in 'Agenda vergadering NDP-ANP, 11-3-1947'.

57. Zie: Baggerman en Hemels, Verzorgd door het ANP, 213-215; Joosten, 'Terugkeer van de Radionieuwsdienst'.

58. Joosten, 'Terugkeer van de Radionieuwsdienst', 25.

59. Baggerman en Hemels, Verzorgd door het ANP, 215.

60. 'INSTRUCTIE voor de chef van de Afdeling Radio-Nieuwsdienst van het A.N.P.', bijlage bij brief van W.G.J. Veenhoven [secr. NDP] aan J.B. Broeksz, A.B. Roosjen, P.A.M. Speet en W. Vogt, 4-3-1949. IISG, arch. NDP, inv.nr. 991. map 'Contact Radio Organisaties 1 jan. 1946 t/m dec. 1949'.

De instructie was bij medewerkers van de RND niet populair. Voormalig RND-redacteur Toon Kramer vertelde hoe hij eens met groot plezier NCRV-bestuurder mr. Roosjen om half zes 's ochtends uit bed had gebeld, om hem het bericht voor te leggen dat was gemaakt over Roosjens redevoeing op een belangrijke bijeenkomst de avond tevoren. Roosjen, die pas om twee uur, na het feest, was gaan slapen, kwam woedend aan de telefoon. 'Met intense vreugde heb ik hem toen op het memo gewezen dat hij zelf mee had opgesteld'. (mededeling Toon Kramer aan auteur, 21-11-1996).

61. 'Concept instructie voor het hoofd van den radio nieuwsdienst van het A.N.P.', 12-4-1949, bijlage bij brief W. Vogt, namens Stichting Nederlandsche Radio Unie, aan W.G.J. Veenhoven, secretaris NDP, 12-4-1949. IISG, arch. NDU, inv.nr. 991.

62. Baggerman en Hemels, Verzorgd door het ANP, 215.

63. Baggerman en Hemels, Verzorgd door het ANP, 216-217.

64. Baggerman en Hemels, 218-219; Jaarverslag ANP 1973, 10-14.

65. Baggerman en Hemels, Verzorgd door het ANP, 221.

66. Jaarverslag ANP 1974, 9-10; Jaarverslag ANP 1975, 3; Baggerman en Hemels, Verzorgd door het ANP, 221.

67. Jaarverslag ANP 1975, 3; Baggerman en Hemels, Verzorgd door het ANP, 221.

68. Jaarverslag Ondernemingsraad ANP 1980, 8.

69. Dit verhaal is te vinden in het hoofdstuk 'Withuizen' in de memoires van Witteboon (Omroepmuseum).

70. A.W. Langenberg, Begrijpelijkheid en waardering van het ANP radionieuws - een verkennend onderzoek (Hilversum 1986) 59.

71. Jaarverslag ANP 1984, 22.
72. Jaarverslag ANP 1985, 20.
73. Jaarverslag ANP 1989, 20.
74. Mededeling voormalig redacteur Toon Kramer aan auteur, 21-11-1996.
75. Jaarverslag ANP 1992, 19.
76. Jaarverslag A.N.P. 1992 19.
77. Jaarverslag ANP 1994, 3.
78. 'NOS blijft voorlopig bij het ANP', De Journalist, jrg. 101, nr. 18, 4-10-1996.
79. Laatstelijk nog bij: Ad Maatjens, 'De verhouding tussen omroeporganisaties en publiek vóór 1940', GBG Nieuws 37, zomer 1996, 11-18, aldaar 18. Zie ook in hetzelfde nummer, H. Wijfjes, 'Vroege radiowetenschap', 7-10, aldaar 10. Wijfjes verwijst naar het nooit verschenen vervolg op het uit 1946 daterende proefschrift van Jacoba de Boer. Dat vervolg zou handelen over de relatie van omroep en publiek. Het reeds door haar verzamelde materiaal werd in 1992 bij de inventarisatie van het archief van de Radioraad (waarvan De Boer jarenlang secretaris was) vernietigd.
80. Zie bijvoorbeeld het recente overzicht in het eerder aangehaalde artikel van Maatjens, Verhouding omroeporganisaties en publiek.
81. Getuige bijvoorbeeld een anekdote uit 1947, waarbij de chauffeur van een auto met duidelijk ANP-logo, die een glazenwasser in de weg stond, van deze te horen kreeg: 'Sèger-is, fas dias, sou je niet-es 'n endje op sij kenne gaon? Ik mot hier de ruiiuite wasse!' Aangehaald in: Van de Pol, Wat is..., 5.
82. Zie bijvoorbeeld: Paul Lazarsfeld, The people look at radio. Report on a survey conducted by the National Opinion Research Center, analyzed and interpreted by the Bureau of applied social research (Chapel Hill 1946) 41-45.
83. Volgens David Culbert, aangehaald bij: Paddy Scannell and David Cardiff, A social history of British broadcasting. Volume One 1922-1939 Serving the nation (Oxford, Cambridge MA 1991) 127. Over de ontwikkeling en betekenis van de Britse nieuwsvoorziening in deze periode, zie hoofdstuk 6 uit dit boek, 'News values and practices', 105-133.
84. Directie N.V. Hollandsche Stoomboot Maatschappij aan directie A.N.P., 4-3-1940. ANP-Den Haag, Dir.corr., doos 9.
85. De Boer, Plaats van de omroep, 171.
86. James Yoland, 'De microfoon-ervaringen van James Yoland', in: J.J.F. Stokvis en L.J. van

Looi (samenst.), Radio Nederland. Een band tusschen den luisteraar en zijn Nederlandschen omroep (Amsterdam, Brussel, Londen, New York 1946) 143-153, aldaar 147. Een gedeelte van dit artikel is tevens gepubliceerd als: 'De man met de baard in de oorlog', Aether. Kwartaalschrift van de Stichting Nederlands Omroepmuseum, negende jrg. nr. 2, januari 1995, 10-12. Yoland heette in werkelijkheid D.H.B. Bakker Niemeyer; hij was een van de twee nieuwslezers die voor de oorlog bij het ANP kwamen te werken. De ander was J. de Vletter.

87. Yoland, 'Microfoon-ervaringen', 146-147.

88. Mr. L. Vliegthart aan directie ANP, 1-9-1939. ANP-Den Haag, Dir.corr., doos 9.

89. H.H.J. van de Pol aan L. Vliegthart, 11-9-1939. ANP-Den Haag, Dir.corr., doos 9.

90. Jean-Claude Burgelman, Omroep en politiek in België. Het Belgisch audio-visuele bestel als inzet en resultante van de naoorlogse partijpolitieke machtsstrategieën (1940-1960) (z.p. [Brussel] 1990) 109.

91. Aangehaald in: Mark Dery, 'Jammers, spookers, and scramblers: the information war in the ether', in: Neil Strauss (ed.) and Dave Mandall (ass. ed.), Radiotext(e) (New York 1993), 253-258, aldaar 256.

92. S. Witteboon aan Bureau Berenschot, 6-7-1954; 'Berenschot en de "psychose"', in: S. Witteboon, Ons werk I. Een verzameling, betrekking hebbende op de Radionieuwsdienst 1950-1963.

93. News agencies. Their structure and operation (UNESCO, Parijs 1953) 178.

94. H.H.J. van de Pol, 'De verhouding Omroep - Pers', 21-3-1947. Nota opgenomen in de Agenda voor de gecombineerde vergadering van het bestuur van de N.D.P. '45 en van den Raad van Beheer van het A.N.P. op dinsdag 1 april 1947, 1-5, aldaar 2. De kwestie omroep-pers was het enige agendapunt van deze vergadering, die werd gehouden in de vergaderzaal van de N.V. De Arbeiderspers aan het Amsterdamse Hekelveld.

95. J.J.F. Stokvis, 'Het moderne nieuwsbulletin', in: J.J.F. Stokvis en L.J. van Looi, Radio Nederland. Een band tusschen luisteraar en zijn Nederlandschen omroep (Amsterdam, Brussel, Londen, New York 1946) 37-40, aldaar 38.

96. K. van Dijk, Radio en volksontwikkeling. Sociaal-culturele aspecten van de Radio-Omroep (Assen 1953) 83.

97. Van Dijk, Radio en volksontwikkeling, 83.

98. Van Dijk, Radio en volksontwikkeling, 98.

99. Van Dijk, Radio en volksontwikkeling, 85.

100. Burgelman, Omroep en politiek, 49, 50, 53.

101. Die Rundfunkhörer. Tageslauf, Hörgewohnheiten, Wirkung von Programm-Umstellungen - beobachtet durch Stichtagbefragungen im Einzugsgebiet des Süddeutschen Rundfunk 1953/1954 Institut für Demoskopie - Gesellschaft zur Studium der öffentlichen Meinung (z.p. 1955) 71.
102. Huub Wijfjes, 'Het radiotijdperk, 1919-1960', in: Huub Wijfjes (red.), m.m.v. Eric Smulders, Omroep in Nederland. Vijfenzeventig jaar medium en maatschappij, 1919-1994 (Zwolle 1994) 41-74, aldaar 59.
103. Tien jaar Nederlandse Radio Unie (Hilversum 1957) 82.
104. 'Welk medium brengt het laatste nieuws het snelst? Ontwikkeling 1972-1994', in: 100 ?? 75 jaar radio: een blik op de toekomst (R94-130) NPS, afd, Kijk- en Luisteronderzoek (Hilversum 1994). Ook in de meest recente jaren meende vijfenzeventig procent van de luisteraars dat radio het laatste nieuws snel bracht: 'De radio brengt het laatste nieuws snel. Ontwikkeling 1987-1994', in: 100 ??.
105. Jaarverslag en financieel verslag van het ANP 1956, 13.
106. Van de Pol, Wat is ..., 48.
107. P.M. Hendriksen (samenst.), Programma- en zendercoördinatie in de Nederlandse radio. Deel I. Evaluatie NRU/NTS, afd. Studie en Onderzoek (Hilversum 1967) 15-17.
108. Wijfjes, 'Radiotijdperk', 59.
109. Jaarverslag ANP 1971, 15.
110. Hendriksen, Programma- en zendercoördinatie, 23.
111. Gegevens afkomstig uit: S. Witteboon aan H.H.J. van de Pol en D.J. Lambooy, 4-10-1951. ANP-Den Haag, ordner briefwisseling ANP-Nieuwsdienst van 1 september 1951. Eén van de kranten die de ontwikkelingen van de Radionieuwsdienst nauwlettend volgde was De Telegraaf. Hoofdredacteur J.J.F. Stokvis was voormalig chef nieuwsdienst van Radio-Nederland.
112. Een kwalificatie van Volkskrant-hoofdredacteur J.M. Lücker, door hem gebruikt in een inleiding voor een discussie over de verhouding tussen pers, radio en televisie tijdens een vergadering van de Sectie hoofdredacteurs van de Federatie van Nederlandse Journalisten (FNJ). Zie: Notulen vergadering Sectie hoofdredacteurs FNJ, 18-10-1961. IISG, arch. FNJ, inv.nr. 75.
113. L.J. van Looi, 'Waar komt het radio-nieuws vandaan?', in: Stokvis en Van Looi, Radio Nederland, 41-48, aldaar 43.
114. Voor de gedachtenbepaling over deze bijzondere positie heb ik veel voordeel gehad van: Burgelman, Omroep en politiek, i.h.b. hoofdstuk 5, 'Partijpolitieke invloed op het informatie- en nieuwsbeleid', 350-451.

115. Van de Pol, Wat is ..., 11.
116. Van de Pol, Wat is ..., 13.
117. Van Looi, 'Waar komt het radionieuws vandaan?', 43.
118. Jaarverslag ANP 1957, 12-13.
119. Van de Pol, Wat is ..., 50.
120. Philip M. Taylor, 'Back to the future? Integrating the press and media into the history of international relations', Historical journal of film, radio and television, vol. 14. no. 3 (1994) 321-329, aldaar 323.
121. Een term van de aartsvader van de BBC, John Reith, aangehaald in Scannell en Cardiff, Social history of British broadcasting, 108.
122. Burgelman, Omroep en politiek, 433.
123. Aldus J. de Ruyter, 'Is hier de Nieuwsdienst?', De Groene Amsterdammer, 12-1-1952.
124. Mededeling Toon Kramer aan auteur, 21-11-1996.
125. Burgelman, Omroep en politiek, 432.
126. Van de Pol, Wat is ..., 50, 51.
127. S. Witteboon, 'Londen-Hilversum. Enige vergelijkingen tussen de nieuwsuitzendingen van de B.B.C. Home Service en die van de Radionieuwsdienst A.N.P. gedurende vijf dagen (8-12 oktober 1962)', (Hilversum, oktober 1962 - mei 1963) 7-8.
128. Van de Pol, Wat is ..., 51.
129. Mededeling oud-redacteur Toon Kramer aan auteur, 21-11-1996.
130. De betreffende brief, gedateerd 19-10-1953, is opgenomen in: S. Witteboon, 'Ter herinnering, 1951-1955', brieven aan redacteuren en nieuwslezers.
131. Gerard van den Boomen, Een kat heeft negen levens. Negentien jaren 'De Nieuwe Linie' (Aalsmeer 1988) 210, 212.
132. Punt 11 uit een circulaire van Witteboon, gedateerd 20-4-1953. In: S. Witteboon, Ter herinnering, IV. Dit voorbeeld illustreert een structureel kenmerk van radiospraak, als 'public, institutional talk', 'an object of intense scrutiny that gives rise to political, social, cultural and moral concerns'. Zie: Paddy Scannell, 'Introduction: the relevance of talk', in: Paddy Scannell (ed.), Broadcast talk (London, Newbury Park, New Delhi 1991) 7.
133. Aldus Witteboon in een nabespreking in de Radioraad. Uittreksel notulen vergadering 11-6-

1954, in: Witteboon, Ons werk I, 28.

134. Tien jaar Nederlandse Radio-Unie, 82-83.

135. NCRV-bestuurder G. Hoek, in een discussie met de sectie hoofdredacteuren van de FNJ over de verhouding tussen pers, radio en televisie. Notulen vergadering sectie hoofdredacteuren FNJ, 18-10-1961. IISG, archief Federatie Nederlandse Journalisten, inv.nr. 75.

136. Veerle De Craene, '40 jaar BRT-taal. Een kwantitatief stijlonderzoek van radiojournaals (1944-1984)', licentiaatsverhandeling Universiteit Gent (1994) 5, 15-16, 22.

137. Scannell en Cardiff, Social history of British broadcasting, 10.

138. Huub Wijffjes, 'Tussen de "avond van Oud" en de "nacht van Schmelzer"', in: Karel Dibbets e.a. (red.), Jaarboekmediageschiedenis 3 (Amsterdam 1991) 243-263, aldaar 257.

139. G. Hoek, Notulen vergadering sectie hoofdredacteuren FNJ, 18-10-1961.

140. S. Witteboon, 'De Radionieuwsdienst en Kennedy's dood', Ons werk I. Het citaat is afkomstig uit Vrij Nederland van 30-11-1963.

141. 'Politie en orde', in: Zo zijn wij. De eerste vijftientig jaar NIPO-onderzoek Samengesteld door het Nederlands Instituut voor de Publieke Opinie en het Marktonderzoek (Amsterdam/Brussel 1970) 154-160, aldaar 156.

142. Jan Bank, 'De dramatisering van de nacht van Schmelzer. Televisie en politiek rondom 1966', in: Dibbets, Jaarboek mediageschiedenis 3, 265-286, aldaar 265, 283.

143. S. Witteboon aan de directie van het A.N.P. en de programmacommissaris van de N.R.U., 23-3-1965. In: [S. Witteboon], Bronnen. Gegevens over de toevloed van het buitenlands nieuws, het aandeel, dat de verschillende persbureaux daarin hadden en de betekenis ervan voor de nieuwsuitzendingen, geuren de tweemaal veertien dagen. (16 t/m/ 29 november 1964 en 8 t/m/ 21 februari 1965 (Hilversum, 23-3-1965) 2.

144. Jaarverslag ANP 1967, 11.

145. Jaarverslag en financieel verslag ANP 1960, 11.

146. Aantallen extra bulletins (aandeel buitenlands nieuws tussen haakjes) tussen 1962 en 1968: 1962: 75 (-); 1963: 67 (39); 1964: 58 (30); 1965: 55 (-); 1966: 19 (-); 1967: 32 (23); 1968: 77 (70). Jaarverslag en financieel verslag ANP, over de jaren 1962-1968.

147. Jaarverslag ANP 1969, 9.

148. Jaarverslag ANP 1970, 8.

149. Jaarverslag ANP 1971, 14-15.

150. Jaarverslag ANP 1980, 14.
151. Jaarverslag ANP 1988, 22.
152. Langenberg, ANP Radionieuws, 2, 60.
153. Langenberg, ANP-radionieuws 52-53.
154. Jaarverslag ANP 1988, 24.
155. Mededelingen van Fred de Kok, SFW.
156. Mededeling Frank Auping, plv. hoofdredacteur Radionieuws NOS.
157. Zoals bleek uit een door hoofdredacteur Sal Witteboon zelf uitgevoerde vergelijking tussen het radionieuws van ANP en BRTN. Zie: Brussel-Hilversum. Een vergelijking tussen de nieuwsuitzendingen van het N.I.R. te Brussel in de Vlaamse uitzending en van het A.N.P. in de Nederlandse radio-uitzendingen in de week van maandag 20 mei tot en met zondag 26 mei 1957 (Hilversum 1957) 1.
158. Mededeling in de inventarislijst van de collectie S. Witteboon (ANP), nr. 13102, Omroepmuseum Hilversum.
159. Zie voor een nadere uitwerking hiervan, in een vergelijking tussen BBC en ORF: Gerlinde Hardt-Mautner, Making sense of the news. Eine kontrastiv-soziolinguistische Studie zur Verständlichkeit von Hörfunknachrichten (Frankfurt am Main e.a. 1992) 39-44.
160. H.H.J. van de Pol, m.m.v. D.J. Lambooy, Wat is... van wie is... wat doe het Algemeen Nederlandsch Persbureau A.N.P.? (z.p. 1960) 13.
161. In dit verband zijn te noemen: prof. dr. W.G. Klooster (UvA); prof. dr. E.J. Reuland (RUU); prof. dr. P.G.J. van Sterkenburg (RUL); dr. J. Van de Velde (KUN).
162. Hiernavolgende gegevens zijn hoofdzakelijk afkomstig uit een door Rob Keijzer (NOS Kijk- en Luisteronderzoek) speciaal voor dit rapport opgestelde notitie, 'Uitzendingen Radio Nieuws Dienst en onderzoekdata' (23-5-1996), en gegevens verstrekt door Allerd Peeters, eveneens van de dienst KLO.
163. Mededeling van Leon Goditiaboïs, hoofd papieren archief BRTN, Brussel.
164. Mededeling Jeff Walden, senior assistant BBC written archives, BBC Monitoring Service, Caversham Park.